

FORDULAT

Társadalomelméleti Kollégium

FORDULAT 1996 Tél

A BKE Társadalomelméleti Kollégiumának
szakmai folyóirata

Felelős szerkesztő: Büttl Ferenc, Firle Réka

Fedőlapterv: Szatmári György

Felelős kiadó: Andor László

TEK otthallap: <http://www.bke.hu/~tek>

Készült a Műegyetemi Kiadó nyomdájában

120 példányban

Tanségdlet, kereskedelmi forgalomba nem hozható

Tartalomjegyzék

AKTUÁLIS

TEK - hét	6
-----------------	---

MÚHELY

Magi István: A nyugdíjreform filozófiája	7
Kemény Vagyim: A tudomány mint ellenség	25
Robert Heilbroner: A közgazdaságtan elfogultsága	44

VITA

Trautmann László: Egy vita tanulságai	52
Büttl Ferenc: "A görögök megértése"	63

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

Szajp Szabolcs – Varga Mónika: Bevezetés a politikai gazdaságtanba	73
--	----

KRÓNIKA

Krónika 1997. január – április	90
--------------------------------------	----

TEK – hét

TEK HÉT - 1997 - AZ ÁLLAMHÁZTARTÁSI REFORM

A Társadalomelméleti Kollégium előadássorozata

1997. április 28-30.

Budapest, Ráday utca 43-45., alagsor

április 28. hétfő – Az államháztartási reformról általában

17.00 óra – Drecsin József (UNI-ECO Kft): Vitaindító az államháztartási reformról

18.00 óra – Köves András (Kopint-Datorg): Gondolatok az államháztartás reformjáról

19.45 óra – Pete Péter (MTA KTI): Az államháztartás feladatfinanszírozáson alapuló modellje

április 29. kedd - Az oktatásügy és a non-profit szektor

18.00 óra – Gaszó Ferenc (BKE Szociológia Tanszék): A felsőoktatás átalakulása, integráció és finanszírozás

19.45 óra – Harsányi László (Szonda Ipsos): A non-profit szféra és az államháztartás

április 30. szerda - Az egészségügy és a nyugdíjrendszer

16.00 óra – *Az egészségügy kérdőjelei* (előadás és vita):

előadó: Orosz Éva (ELTE Szociológia és Szociálpolitika Tanszék)

felkért hozzászólók:

Kincses Gyula (Népjóléti Minisztérium - GYÓGYINFOK)

Perényi László (Művek Kft.)

18.00 óra – *Egy értelmes nyugdíjrendszer?* (előadás és vita):

előadó: Augusztinovics Mária (MTA Közgazdaságtudományi Intézet)

felkért hozzászólók:

Bánfalvi István (Fraternité Rt.)

Major Mária (Népjóléti Minisztérium helyettes államtitkár)

Magi István:

A nyugdíjreform filozófiája

1. Miért van (állandóan) napirenden a nyugdíjreform?

Hogy a magyar nyugdíjrendszer válságban van, azt igazán nem kell senkinek bemutatni. (A válság legfrappánsabb összefoglalása: Réti, 1992.) A nyugdíjrendszer válsága azonban nem csak magyar jelenség: a fejlett világ minden országában jelentkezik. Eltekintve az egyes országokra egyedileg jellemző problémáktól, a válságnak mindenütt demográfiai és gazdasági okai vannak.

A demográfiai probléma röviden így foglalható össze: a társadalom előregedése. Az általános vélekedéssel szemben azonban *a jelenlegi* válságért nem elsősorban a demográfiai folyamatok okolhatók. Nézzük meg, hogyan alakul Magyarországon a 60 évesnél idősebbek aránya a népességben belül:

Év	Népesség száma	60 évesnél idősebbek aránya, %
1949	9 204 900	11,7
1960	9 961 000	13,8
1970	10 322 200	17,1
1980	10 709 500	17,1
1986	10 640 000	18,3
1991	10 521 300	18,9
1996	10 437 800	19,0
2001	10 430 600	18,9
2006	10 427 200	19,3
2011	10 370 100	20,3
2016	10 301 200	22,4
2021	10 259 900	23,2

A táblázat forrása: Fraternité-jelentés a társadalombiztosításról, 1991

Mint látható, a nyugdíjas korúak arányának drasztikus növekedése inkább jellemző a 60-as évekre. A demográfiai folyamatok szempontjából kivételesen kedvező időszak a mostani (a 80-as évek legvégétől kb. 2004-ig). A nyugdíjas korúak létszáma stagnál, sőt, csökken; az időskorú függőségi hányad (dependency ratio), amely az egy munkaképesre jutó időskorú eltartottak számát fejezi ki, 2004-ben éri el újra az 1990-es szintet. Ennek az "ellentrendnek" az az oka, hogy miközben az 1970-es évek gazdasági fellendüléséhez kapcsolódó "baby-boom" tagjai munkaképes korba lépnek, még nem kezdődött meg az előző demográfiai hullám (az 50-es évek "Ratkó-gyerekeinek") nyugdíjba vonulása.

A nyugdíjasok létszáma azonban sokkal jobban növekedett és növekszik mai, mint azt a demográfiai folyamatok indokolnák. A 80-as, 90-es években ennek elsősorban foglalkoztatáspolitikai okai voltak: a munkanélküliség elől sokan menekültek nyugdíjba, aminek következtében drasztikusan nőtt a korengedményes, rokkant- és előnyugdíjasok száma. (lásd Széman, 1994) A másik oldalon nagymértékben csökkent a járulékfizetők száma. A munkanélküliség növekedéséből adódó csökkenés mellett jellemző a fekete- és szürkegazdaság terjedése miatti bevételkiesés.

Mint a fentiekből kiderül, középtávon két jelentős demográfiai hullámmal is kell számolni: az első 2010 után, a második jó 20 évvel később várható. Az előbbi hullám egyébként nem csak bennünket érint, hiszen időben egybeesik vele a nyugati világ "baby-boom" ja, bár az időben elhúzódóbb.

Ez azt jelenti, hogy a szerencsés körülmények miatt eddig elkerült demográfiai csapás kétszeres erővel fog lesújtani mintegy 20 év múlva, és még egyszer újabb 20 évvel később.

Mindezen okok miatt a vitatkozók egy kérdésben egyetértenek: nyugdíjreformra szükség van. Lássuk hát, milyen modellek közül választhatunk! Véleményem szerint az egyes finanszírozási technikáknál lényegesebb a rendszer mögött megbúvó filozófia.

2. A jóléti rendszerek típusai

A tipizálás először Richard Titmussnak, "a szociálpolitika brit apostolának" 1974-es könyvében bukkant fel (lásd: Tóth, 1994). Ő alapvetően két típust különböztet meg, a reziduális és az institutionális jóléti rendszert. A legáltalánosabban elterjedt tipizálás Gösta Esping-Andersen nevéhez fűződik (lásd pl.: Esping-Andersen, 1990). Nála három alaptípus szerepel: a liberális, a korporatív-etatista (avagy konzervatív) és a szociáldemokrata (avagy skandináv) jóléti rendszer.

A Fraternité jelentés a társadalombiztosításról (1991) Titmuss nyomán két alapvető modellt különböztet meg: a bismarcki és a skandináv-angol opusú Társadalombiztosítást (bár zárójelben megjegyyezve, hogy "a skandináv és az angol rendszer lényeges pontokon eltér egymástól").

Ennek a tipológiának az alapja a biztonság kétféle értelmezése (relatív-abszolút) szerinti szétbontás. Ennek érdekében, úgy érzem, néhol finoman összemossa az eléggé különböző angol és a skandináv modell. A modellek összehasonlítását az alábbi táblázattal szemlélteti:

	Bismarcki	Skandináv-angol
Biztonság értelmezése	relatív	abszolút
Jogosultak köre	munkavállalók	rászoruló, később állampolgárok
Újraelosztás	intertemporális	interperszonális, vertikális
A jog alapja	vásárolt jog	szegényjog, később állampolgári jog
Folyósítás	a munkajövedelem kiesésekor	állampolgári jog vagy jövedelemhiány esetén
Felelősség	egyéni	társadalmi
Alapelv	ekvivalencia	szolidaritás

MŰHELY

Hogyha a fenti táblázatban szétbontjuk a skandináv és az angol rendszert, gyakorlatilag Esping-Andersen hármas felosztásához jutunk:

	Angol	Bismarcki	Skandináv
Biztonság értelmezése	abszolút (alacsony szinten)	relatív	abszolút (magas szinten)
Jogosultak köre	rászorulóok	munkavállalók	állampolgárok
Újraosztás	minimális	intertemporális	interperszonális, vertikális
A jog alapja	szegényjog	vásárolt jog	állampolgári jog
Folyósítás	jövedelemhiány esetén	a munkajövedelem kiesésekor	állampolgári jog vagy jövedelemhiány esetén
Felelősség	társadalmi(alacsony szinten), egyéni	egyéni	társadalmi
Alapelv	szolidaritás (alacsony szinten)	ekvivalencia (biztosítási elv)	szolidaritás

Az alkalmazott alapelv meghatározza a rendszer fő jellemzőit. Amikor valaki "a biztosítási elv fokozott érvényesítését" emlegeti, a következőt lehet érteni:

- relatív biztonság
- vásárolt jog
- egyéni felelősség

Ezzel szemben a "szolidaritási elv" éppen ellenkezőleg, az abszolút biztonság, állampolgári jogok, társadalmi felelősség fogalmait jelenti.

3 A politikai ajánlások

A "posztkommunista" országok szociálpolitikájának alakításában nemzetközi intézmények: az IMF, a Világbank, az Európai Unió Bizottsága és az ILO politikai befolyásukból adódóan éppolyan fontos szereplők, mint a helyi politikusok, szakszervezetek és társadalmi mozgalmak.

A jelentősebb nemzetközi szervezetek politikai orientációját és befolyásának ménékét Deacon (1996) a következőképpen foglalja össze (Esping-Andersen már említett tipológiáját használva):

	A politikai tanácsok jellemzői	Mely országokat tudja befolyásolni?
IMF	Maradékékvű (liberális)	Eladósodott
EU Bizottsága	Konzervatív	Phare és EU-csatlakozási igény
ILO	Szociáldemokrata vagy konzervatív korporativista	A kormány rokonszenvezik a tripartizmussal és a munkások védelmével
Világbank	Változó	Technikai tanácsok lehetősége és felvett hitelek

A táblázat forrása: Deacon (1996)

A Világbank domináns gondolkodásmódját tradicionálisan egyfelől az amerikai liberalizmus, másrészt a jóléti fejlődés dél-amerikai modelljei befolyásolták, a fejlődő országokban alkalmazott szegénypolitikával kombinálva. (Lásd pl. a chilei nyugdíjreformot, amelyről még lesz szó.)

El kell ismerni, hogy az utóbbi időben felbukkant számos fiatal Világbankos szakértő – legnevesebb képviselőjük Nicholas Barr –, akik már fogékonyabbak a jóléti rendszerek európai hagyományai iránt is.

A helyzetet elemezve az várható, hogy a súlyosan eladósodott Magyarországon az IMF és a Világbank lesz a legerősebb "külső" politikaformáló erő, különösen, mivel ők élvezik a neoliberais közgazdászok támogatását (beleértve a két vezető kormánypárt vezető közgazdászaiét is) és a PM "kemény magjának" teljes odaadását.

4. A 60/1991-es OGY határozat

Az előkészítés során ugyanis három jelentős, egymástól meglehetősen eltérő elképzelés született, egy-egy jelentős szakértői kör támogatásával.

- A Népjóléti Minisztérium tervezete az állami gondoskodás szűkítését, a kötelező járulék csökkentését irányozta elő, ami teret biztosít az önkéntes biztosítási formáknak.

A tervezet hosszabb átmeneti időszakkal számolt, középpontban a szolidaritási elv erősítésével. A rendszer első eleme egy – forráskorlátok miatt a létminimumnál alacsonyabb – alapnyugdíj, és egy "kiegészítő nyugdíj", amelynél fokozottan érvényesül a biztosítási elv:

- a nyugdíjskála lineáris,
- a nyugdíjszámítás időszaka jelentősen nőne, 10-15 évre,
- a kiugróan magas (az átlagkereset háromszorosát meghaladó) kereseteket a rendszer nem "fogadja be".

A rendszer jelentős jövedelemátcsoportosítással számol a magas keresetűektől a szegényebbek javára. Ez a javaslat szerintem a szociáldemokrata modellhez áll a legközelebb.

- Az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság javaslata: az ellátás döntő hányada a kötelező társadalombiztosítás keretében marad, az egyéb formák csak kiegészítő szerepet kapnak. A központi ellátás itt is két elemből áll: az állami költségvetésből fedezett alapnyugdíjból és a jövedelemmel, illetve a járulékfizetéssel

arányos munkanyugdíjból. Itt is felbukkan a beszámítási időszak növelésének terve (ugyancsak 10-15 évre), csakúgy, mint a biztosítási jövedelemhatár – ez esetben az átlagkereset 4,5-5-szöröse. Az újraelosztás mértéke ebben a modellben minimális ("kikerüli a nyugdíjasok közötti – már eddig is sok kárt okozó – átcsoportosítást"). A szociális elemeket a nyugdíjrendszeren kívül kívánja érvényesíteni. Ez a javaslat leginkább a konzervatív modellre emlékeztet.

- A Pénzügyminisztérium koncepciója a kötelező biztosítás színvonalát a létminimum szintjére korlátozná, a dömő szerepet a magánbiztosítási formáknak szánva. Talán mondani sem kell, ez a változat szinte maga a megtestesült liberális modell.

A végső változatot 1991 októberében fogadta el az Országgyűlés. Elmondható, hogy a határozat lényege az érdemi döntés későbbre halasztása.

"A szociális biztonság legátfogóbb intézménye a jövőben is az állam által garantált, a lakosság lehető legszélesebb körére kiterjedő – önkormányzati irányítással működő – kötelező társadalombiztosítás legyen." A finanszírozási forma változatlanul a felosztó-kirovó rendszer marad.

Hosszabb távon megvalósítandó cél a hárompillérű nyugdíjrendszer. Ez a három pillér: a nemzeti alapnyugdíj (a nyugdíjjogosultságot nem szerzett személyeknél ezt az állami költségvetés biztosítja), "az aktív életszakasz keresetéhez és a befizetett járulékokhoz igazodó nyugellátás, valamint az önkéntes kiegészítő nyugdíjpénztárban szerezhető ellátás". Ez a rendszer, konkrétan a nemzeti alapnyugdíj azonban "csak a gazdasági fejlettség magas szintjén, a távolabbi jövőben vezethető be".

Mint látható, a határozat olyan tág; kereteket határozott meg, . amelyekbe gyakorlatilag bármelyik koncepció beleilleszhető.

5. Pillértan

A fejlett tőkés országokban létező szociális gondoskodási rendszer sokat emlegetett három lépcsője:

- az állam által biztosított ellátások

- non-profit alapok (egyesületek, alapítványok, nyugdíjalapok - utóbbiakat Magyarországon pénztáraknak hívják)
- az üzleti szféra intézményei (biztosítók, bankok, befektetési alapok)

Amikor a nyugdíjrendszer "három pilléréről" szoktak beszélni, ez nem a fenti felosztást követi:

- (állami) alapnyugdíj
- (állami) munkanyugdíj
- {önkéntes} kiegészítő biztosítás

Mint látható, az első és második pillér is első "lépcsőbe" tartozik, a harmadik pillér pedig a második lépcsőnek fellel meg. Ami a harmadik "lépcsőt" illeti: való igaz, biztosítóknál is köthető nyugdíjbiztosítás (a leggyakrabban életbiztosítással kombinálva). Ezt aztán vagy beleveszik a harmadik pillérbe, általában az önkéntes formákról beszélve, vagy elegánsan kihagyják, mondván, ez nem része a szorosán vett nyugdíjrendszernek, esetleg "negyedik pilléreként" hivatkoznak rá. (A PM-NM új előterjesztésben - erre még visszatérünk - "negyedik pillér" címszó alatt egészen más szerepel.)

Az első és második pillér szétválasztását az indokolja, hogy ilyen módon egyértelműen elválasztható az egyébként gyakran összemosódó szolidaritási és a biztosítási funkció, áttekinthetőbbé válik a rendszer. Igaz, vannak, akik szerint egy rendszeren belül is megoldható.

Nem tűnik túlságosan merész állításnak, hogy a magyar nyugdíjvitában felbukkant reformkonceptiók túlnyomó többsége ilyenfajta hárompillérű rendszerben gondolkodik. Akkor mi képezi a viták alapját?

a. Az első pillér avagy: a pillérek egymáshoz való viszonya

Első pillér avagy alapnyugdíj alatt (időnként emlegetik népnegyedíjnek vagy lakossági nyugdíjnak is) rendszerint valamiféle fix összegű juttatást értenek, amely a szolidaritási elvet jeleníti meg a rendszerben. Nem feltétlenül szükséges fix összegűnek lennie, lehet akár a rászorultság mértékétől függő összegű is. Ha

keresetarányos, abban az esetben viszont inkább tartozik a második pípér fogalmához, hiszen a biztosítási elv bukkan fel benne.

További kérdések: a nyugdíjalapból vagy az állami költségvetésből finanszírozzák-e, valamint hogy állampolgári jogon vagy rászorultsági alapon jár-e. Utóbbi esetben a pillérek nem egymásra épülnek; hanem egymás mellé rendelődnek, ami már más koncepciót jelent. (Lásd: Augusztinovics-Martos, 1995.)

b A második pillér avagy felosztó-kirovó vagy tőkésítő rendszert?

Az egyik legsúlyosabb vitatéma. Gyakran tűnik úgy, hogy az egész nyugdíjvita erről az egy kérdésről zajlik. HVG: "Aki valamennyire is nyomon követte az évek óta tartó egyeztetéseket, tudja, hogy két egymástól eltérő – a felosztó-kirovó és a tőkefedezeti – nyugdíjrendszer versenyről van szó." (Molnár, 1997)

A fenti idézettel nemcsak hogy nem értek egyet, de ráadásul úgy tűnik, a szerző összekeverte a tőkefedezeti és a várományfedezeti finanszírozást. Sokan használják a "tőkésítő", a "tőkefedezeti" és a "várományfedezeti" kifejezéseket szinonimaként. Erre maximum az szolgáltat alapot, hogy a tőkefedezeti finanszírozású állami nyugdíjbiztosítást eddig még sehol sem próbálták ki.

A tőkefedezeti finanszírozás lényege, hogy az éppen nyugdíjba menő évjáratot az aktuális befizetésekből tőkével látják el, majd ezt felhasználva (egyrészt a hozamot ráfordítva, másrészt fokozatosan – az évjárat kihalásával – felélve magát a tőkét is) fizetik a járulékokat.

A várományfedezeti finanszírozásnál a járulékosok befizetéseit tőkésítik, és ez (a hozamokkal növelt) tőke lesz majd a – egyéni befizetésekkal arányos – nyugdíjkifizetések fedezete. Ez nem jelenti azt, hogy mindenki a saját befizetéseit kapja vissza. A résztvevők egyetlen ún. kockázati állományt alkotnak, és a megtakarítások teljes összegét a jogosultaknak járó kifizetésekre fordítják.

(Lásd pl. Hetényi, 1992.)

A felosztó-kirovó finanszírozásnál a mindenkori kifizetéseket (járadékokat) a mindenkori befizetésekből (járulékokból) fedezik.

A felosztó-kirovó rendszer fő előnye, hogy könnyen bevezethető, és már bevezetése pillanatától fogva mód nyílik a kifizetések folyósítására is. (Ezt az előnyt használták ki sok helyen, többek között Magyarországon is a 2. világháború után). Ugyancsak előnye, hogy nem érzékeny az inflációra, mivel inflációs időkben a befizetések is arányosan nőnek, lehetőséget adva nominális járulékemelésre. Ha nincsenek jelentős demográfiai változások, akkor a nyugdíjak együtt mozoghatnak az aktívak jövedelmeivel. Ezen felül az adminisztratív költségek ebben a modellben a legalacsonyabbak.

Nehéz eldönteni, hogy előny-e vagy hátrány: a nyugdíj-megállapítás szabályai könnyen változtathatók. Így a rendszer alkalmazkodóképes (pozitívum), de egyben ki van szolgáltatva a politikai döntéseknek (hátrány).

Egyértelműen hátránya a felosztó-kirovó rendszereknek, hogy érzékeny a demográfiai folyamatokra, valamint hogy a társadalombiztosítás nem jelenik meg önálló szereplőként a tőkepiacon. A felosztó-kirovó társadalombiztosítás hatása a tőkepiacra a rendszer beéréséig negatív, ha pedig már beért, akkor is csak semleges.

A tőkésítő rendszerek éppen a demográfiai változások ellen védettek; ezen felül nem fenyeget a minduntalan kormányzati beavatkozás sem. Előnye, hogy a társadalombiztosítás tartósan megjelenik a tőkepiacon (sőt; jelentős szereplővé is válik). Ezáltal elősegítheti a tőkepiac fejlődését, és serkenti a megtakarításokat.

Ugyanakkor a tőkésítő rendszerek érzékenyek a gazdasági ingadozásokra és a magas inflációra. Legnagyobb hátrányuk, hogy az ilyen rendszerre való átállás igen nehéz. Fent említett cikkében Hetényi István a Fraternité Rt. által a Pénzügyminisztérium számára készített többkötetes tanulmányát továbbgondolva a következő adatokat közli:

- várományfedezeti rendszerre való áttéréshez 1200 milliárd, de fokozatos átállás esetén is 7-900 milliárd forint vagyonyjuttatásra lenne szükség

- a tőkefedezeti rendszerre való átállás 1,4 milliárd forint tőkeinjekciót igényel A szerző következtetése; mivel ekkora összegek nem állnak rendelkezésre, az átállás eleve lehetetlen.

Ebben a témában 1995 előtt két említésre méltó esemény történt. Az első: 1993 novemberében, egy Mátrafüreden rendezett konferencián (lásd: Hetényi, 1994) a Világbank emberei a kötelező magánbiztosítás modelljét mutatták be és propagálták. Ebben a rendszerben szintén kötelező a járulékfizetés, de nem a társadalombiztosításba, hanem egy szabadon választott (magán-)nyugdíjpénztárba. Erre később még visszatérünk.

A másik érdekes mozzanat Augusztinovics Mária koncepcióvázlatának a felbukkanása. (Augusztinovics, 1993). A szerző elméleti modellszámítás alapján lehetségesnek látta (és úgy tűnik, ezt még mindig fenntartja - Augusztinovics, 1996) a várományfedezeti rendszerre való átállást. Alapfeltétel, hogy a nyugdíjvagyon befektetése ne a gazdaságba történjen, hanem – eddig példátlan módon – a gesztáció (gyermekkor, tanulás és szakképzés) finanszírozásába. Ez lehetőséget nyújt az átállásra, mivel a gesztáció finanszírozásából kivonuló állam felszabaduló eszközeiből átvállalhatja a "régii nyugdíjasok" ellátásának fizetését.

Amikor a tőkésítő rendszerbe való átállásról egyből Chile ugrik be. 1981-ben, még a Pinochet-rezsim alatt - a demokratizálódási folyamattal párhuzamosan - indult be reform: mindenki választhatott, hogy átlép-e az új rendszerbe, vagy marad a régiben (a dolgozók 90%-a az újat választotta).

A dolgozó minimum 10% nyugdíjjárulékot fizet, melyet tőkésítenek, valamint további 3,4%-at pedig rokkantsági nyugdíjakra. Azáltal, hogy a munkavállaló a minimális küszöböt tetszés szerint átlépheti, a megoldás egyszerre tölti be állami és magánprogram szerepét.

A befizetéseket 12 független (értsd: nem állami, hanem magán) profit-orientált alap (AFP) kezeli, melyek közül a dolgozók választhatnak. A kifizetésekre az állam garanciát vállal. A befizetések adókedvezményt élveznek, a jogosultságok a nyugdíjkorhatár előtt is felvehetőek.

Amíg a chilei nyugdíjreform diadalmenete tartott, a neoliberális közgazdászok (valamint az IMF és a Világbank) állandóan az itteni nyugdíjreformot emlegették követendő példaként. A chilei tapasztalatok alkalmazása azonban a fejlett országokban több szempontból is problémás.

- Chilit nem sújtja az öregedés problémája. Alacsony a várható életkor és magas a születési ráta.
- A demográfiai mutatókhoz képest magas a nyugdíjkorhatár; így a nyugdíjrendszer megváltoztatásakor kevés ember volt nyugdíjra jogosult.
- A diktatúra fokozatos lebontása kedvező feltételeket teremtett az intézményi reformokhoz. A chilei költségvetésnek ettől függetlenül igen nagy deficitet kellett és kell felvállalnia a reform érdekében. (A korábbi járulék-befizetések kompenzálására az állam hosszúlejáratú kötvényeket adott a dolgozóknak a szolgálati idő hosszától függően).

Ráadásul az utóbbi időben felbukkantak a rendszer árnyoldalai. Azóta Chilit nem annyira a neoliberaisok, mint inkább ellenfeleik emlegetik.

Kérdés persze, hogy mindenképpen szükség van-e egy tőkésítő rendszerre való átmenetre, avagy lehetséges a várható két "demográfiai csapásnak" ellenállni képes felosztó-kirovó alapú rendszer létrehozása. Nem egy számítás – köztük a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat modelljei – bizonyítják, hogy lehetséges. A Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat reformjavaslata elődje, az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság javaslatából, a 60/1991-es OGY határozat mentén gondolkodva alakult ki, és lett a két legfontosabb javaslat egyike – de erre is visszatérünk még.

c. A harmadik pillér, avagy: az egyes pillérek súlya

Egyáltalán nem elhanyagolható szempont. Azonos elemek eltérően súlyozva teljesen más alapkonceptiót képviselhetnek. A PM (első) tervezete gyakorlatilag abban különbözik a többitől, hogy benne nem a második, hanem a harmadik pillér kapja a döntő súlyt.

Ha a harmadik pillért kívánjuk erősíteni, ezt kétféle úton is megtehetjük: a harmadik pillér vonzóbbá tételével: (további adókedvezmények stb.), illetve a többi pillér gyengítésével (pl. a második pillér felső határának csökkentése mintegy rákényszeríti a jól keresőket a harmadik pillér jelentősebb igénybevételére).

6. Averting the old age crisis

Az IMF és a Világbank kiadványa, az Averting the Old Age Crisis (Az öregedési válság megelőzése), melynek összefoglalása megjelent hasonló címmel a Finance and Development (az IMF és a Világbank lapja) 1995. júniusi számában. Ebben egyértelműen síkra szálltak a következő hárompillérű nyugdíjrendszer bevezetése mellett:

- kötelező, tőkésített, magánkezelésű pillér,
- kötelező, felosztó-kirovó, állami kezelésű pillér,
- önkéntes pillér.

Érdekes, hogy a szokottól eltérő sorrendben adják a két kötelező pillért. Az általuk másodikként említett "első pillér" javaslatuk szerint adóból (azaz a központi költségvetésből) finanszírozandó.

A legnagyobb súlyt az első helyen említett pillér kapja, melynek több tulajdonsága is eltér a megszokottól. Érdeemes végigmenni az érvelésen. Miért kötelező?

Itt a jól ismert paternalista érvelés jön elő: sok ember túlságosan rövidlátó, nem ismeri fel saját hosszú távú érdekeit stb.

Miért tőkésített?

- Ne tegyünk teljesíthetetlen ígéreteket, a nyugdíjrendszer képes legyen azt nyújtani, amit elvárnak tőle.
- Hogy elkerüljük a nagy intergenerációs transzfereket. - A megtakarítások fellendítése érdekében
- Hogy tehetővé tegye a magasabb nyugdíjakat, a tőkejövödelmek segítségével

Miért magánkezelésű?

A tőke hatékonyabb befektetése érdekében. Az állami kezelésű tőkésített nyugdíjalapok állampapírokba és nagy állami vállalatokba fektetnek, ahol kicsi a hozam, és ez a tőkepiac fellendítését sem segíti.

Bár jóformán mindegyik érv megérne egy misét, most csak két apró megjegyzés. A megtakarítások ügyében: az átállás időszakában az átállás anyagi terheit

a központi költségvetésnek kell viselnie. Ez deficitet okoz, aminek a finanszírozása eleinte jelentősebb mennyiségű tőkét von el a tőkepiacról, mint ami plusz megtakarítás jelentkezik.

Ami pedig a tőkejövedelmeket illeti: a nyugdíjalapok – természetükből adódóan– kénytelenek nagyon óvatosan befektetni. Ez azt jelenti, hogy nemigen lehet magas reálhozamokra számítani, sőt, esetenként – például a gazdasági válságidőszakokban – a reálérték megőrzése is kérdéses lehet. (Más kérdés, hogy jelenleg Magyarországon a magas államadósság miatt az állampapírokat magas kamatokkal bocsátják ki, ily módon egyszerre biztonságos és jövedelmező befektetési formát biztosítva.)

7. A PM új koncepciója

A Pénzügyminisztérium új koncepciója 1995-96 telén bukkant fel. Az események akkor gyorsultak fel, amikor az 1996. április 10-i koalíciós egyeztetésen a PM-nek és a NM-nek sikerült konszenzusra jutnia – ez gyakorlatilag a népjóléti tárca teljes behódolását jelentette.

A született reformelképzelés nevezhető (nevezték is) két-, három- és négypilléresnek egyaránt. Ezenfelül nevezik "vegyes" rendszernek is (értsd: felosztó-kirovó és tőkésítő elem is van benne).

A legnagyobb vihart a második pillér kavarta, amely – könnyen kitalálható – kötelező, tőkésített és magánkezelésű.

Az igazi kavardás az első pillérrel kezdődik. Ezt alapnyugdíjnak nevezik, de valójában nincs sok köze sem a 6011991-es OGY határozathoz, sem úgy általában az alapnyugdíj koncepciójához, mivel a befizetett járulékoktól függ. Nem más ez, mint "a jelenlegi felosztó-kirovó nyugdíjrendszer csontig lepusztított folytatása" (Augusztinovics, 1996). Ezért azután szükség van valamire, ami a szolidaritási funkciót betöltheti: azok számára, akiknek a juttatása nem éri el a mindenkori átlagkereset harmadát, valamiféle "szociális ellátást" biztosítanak, 30 százalékban a helyi önkormányzat, 70 százalékban a központi költségvetés. Ezt azután emlegetik "negyedik pillérként", sőt, harmadik pillérként is (értsd: harmadik állami pillér).

Az első két pillérbe érkező befizetések aránya kétharmad-egyharmad lenne az első javára.

Hogyan lehet előteremteni az átállás költségeit? A tervezet rendkívül elnyújtott átállással számol (50-60 év), ily módon az egy évre eső többletköltség viszonylag alacsonyan tartható (tavaly év elején még 30 milliárdos éves deficitről volt szó, mostanában 60 milliárd a bővös szám - miközben a Nyugdíjbiztosítónak megint más számok jönnek ki). Ez azonban még mindig nem a teljes teher, ebbe ugyanis nincs beleszámolva a fent említett "negyedik pillér".

A tervezet szerint csak az újonnan munkába lépőknek kötelező az új rendszer, a már dolgozók választhatják a jelenlegi rendszer felújított változatában való megmaradást is. A két rendszert úgy alakítják, hogy férfiaknál kb. 35, nőknél kb. 30 év felett inkább megérje a régi szisztémát választani - ez biztosítja a fokozatos, lassú átmenetet, és a deficit alacsonyan maradását. (Azért eltérőek az értékek nemek szerint, mert az új rendszer második pillére diszkriminálja a nőket várható magasabb életkoruk miatt - ugyanakkora befizetésért kisebb járadékot ígér. Ezt véleményem szerint a feministák - és nem csak a feministák - joggal veszik rossz néven.)

Nehezen érthető, hogyan került be a képbe a szerintem teljesen diszfunkcionális első pillér. (Korábban említett tanulmányukban a Világbankos szakértők is ellenzik, hogy ez a pillér a jövedelemfüggő legyen. Ráadásul, ha a felosztó-kirovó rendszer csak fele olyan rossz, mint a PM-esek és egyéb neoliberálisok állítják, akkor mi értelme van "megszüntette megőrizni"?) Lehet, hogy ez volt a PM-NM "kompromisszum"?

Az is elképzelhető, hogy ennek a négypillérű, de mégis hárompillérű rendszernek az a "fő" előnye, hogy a "negyedik pillér" kívül kerül a rendszeren, kozmetikázva az adatokat, például az átállás várható költségeit.

8. Szekértáborok és a karaván

Innentől kezdve azután meglehetősen bebetonozódtak az álláspontok: két "szekértábor" alakult ki (Augusztinovics, 1996). A két tábor a PM, illetve a Nyugdíjbiztosító javaslata köré szerveződött. Az előbbi erősebb és hangosabb –

kormányzati háttérrel, valamint az IMF és a Világbank ideológiai támogatásával -, a téma elismeri hazai szakértői viszont a másik oldalon találhatóak. Az állóháború kialakulásának, úgy vélem, legalább három oka volt:

1. Az információhiány. A PM-tervezettel kapcsolatban időnként egymásnak is ellentmondó nyilatkozatok jelentek meg, a megalapozó modellek pedig nem kerültek nyilvánosságra, sőt, azokat "még a szűkebb szakértői kör sem látta" (Augusztinovics, 1996):
2. Az egymás melletti elbeszélés, inkorrekt érvelés. A PM szakértői nem vesznek tudomást a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat változatának létezéséről, minduntalan a jelenlegi rendszerrel állítják szembe érveket. Időnként a másik oldal is használ inkorrekt érvelést, bár ezt akár az információhiánynak is betudhatjuk.
3. A javaslatok kompromisszumképtelensége. Véleményem szerint olyan gyökeresen elütő elképzelésekről van szó, hogy érdemi kompromisszum aligha születhet, bár mindkét fél hangoztatja ezirányú hajlandóságát. (Könnyen lehet, hogy a PM olyasfajta kompromisszumot képzel el, mint amit a népjóléti tárcával ért el közel egy éve.)

Közben a karaván halad. A kormány december 12-i ülésén elfogadta a reform nénetrendjét. Eszerint a társadalmi érdekegyeztetés után a parlament elé terjesztendő javaslatról március végén, április elején kellett volna a parlamentnek döntenie. A rendszer 1998-tól indul(na). Jelenleg az ÉT előtt van a javaslat, ahol inkább a különféle technikai kérdések vannak napirenden, mintsem a rendszer alapkonceptiója.

Foglaljuk hát össze, milyen bajok vannak a PM javaslatával:

- Nem került sor valódi megmérettetésre a Nyugdíjbiztosító elképzelésével. A PM szakértői egyáltalán nem szentelnek figyelmet a konkurens javaslat, sőt. egyáltalán, a másik oldal létezésének. Saját javaslatuk adatait, az azt alátámasztó modelleket pedig gondosan titkolják.
- A javaslatban nincs belső harmónia, az első pillérnek nevezett elem diszfunkcionális, zavarossá teszi az egész elképzelést.
- A PM szakértők és neoliberális támogatóik ezúttal egyáltalán nincsenek tekintettel a szívüknek máskor oly kedves államháztartási egyensúlyra: könnyű szívvel felvállalnak évi 60 (sőt, több) milliárdos deficitet.
- Az elnyúló nyugdíjreform a két, párhuzamosan futó rendszere) aligha lesz könnyen áttekinthető, a társadalom könnyei "tudathasadásos állapotba" kerülhet.
- Fennáll a veszély, hogy a terhek nagy részét a már nyugdíjasok és a hamar azzá válók fizetik meg, ami a társadalom kettészakadásához vezethet.

9. Mi várható?

A közeljövőre nézve két forgatókönyvet tudok elképzelni. Nehéz eldönteni, hogy melyik eset volna jobb. Még csak az az eset sem áll fent, hogy két rossz közül választhatunk, mivel most már mi nemigen fogunk választani.

Első forgatókönyv: Az ÉT-n vagy utána a Parlamentben olyannyira elnyúlik a vita, hogy a közelgő választásokra való tekintettel elhalasztják a reformot. Az új kormánynak (még ha az ismét a mostani lesz is), nyilván ismét időre lesz szüksége, mire újra beindítja a folyamatot. Ez esetben újra kezdődik a két székértábor közötti állóháború...

Második forgatókönyv: a javaslatot sikerül több-kevesebb változtatással átvinni az ÉT-n és a Parlamenten is, és a reform jövőre terv szerint beindul...

Hivatkozások:

- Augusztinovics Mária (1993): *Egy értelmes nyugdíjrendszer (Konceptióvázlat)*. Közgazdasági Szemle 1993/5.
- Augusztinovics Mária (1996): *Miről szól a nyugdwita*. Info-társadalomtudomány, 37.
- Augusztinovics Mária – Martos Béla (1995): *Számítások és következtetések nyugdíjreformra*. Közgazdasági Szemle 1995/11.
- Deacon, Bob (1996): *A posztkommunista szociálpolitika kialakítása*. Eszmélet, 30. szám (1996 nyár)
- Esping-Andersen, Gösta (1990): *The three political economies of the welfare state*. International Journal of Sociology, 1990/4.
- Fraternité Rt: *Jelentés a társadalombiztosításról*. Fraternité Tanácsadó Rt, 1991
- Hetényi István (1992): *Gondolatok a részleges tőkefedezettel működő társadalombiztosítási nyugdíjrendszer lehetőségéről*. Aulai 1992/2.
- Hetényi István (1994): *Szeminárium a nyugdíjrendszer jövőjéről*. Aula, 1994/2.
- James, Estepe (1995): *Averting the Old Age Crisis*. Finance and Development, 1995. június
- Molnár Patrícia (1997): *Nyugdíjreform. Pilléres gondok*. HVG, 1997. január 4.
- Réti János (1992): *Vita a nyugdíjrendszerről*. Kopátsy Sándor és Bod Péter hozzászólásával. Szociológiai Szemle, 19-92/4.
- Széman Zsuzsa: *40 éves öregek? A munkaerőpiaca kivonulás új formái*, Társadalomkutatás, 1994/1-4
- Tóth István György (1994): *A jóléti rendszer az átmenet időszakában*. Közgazdasági Szemle, 1994/4.

Kemény Vagyim:

A tudomány mint ellenség¹

– háttérbeszélgetések Egyik és Másik között –

Első rész

*amelyben szó esik Feyerabendről, arról, hogy mi a baja a tudománnyal és hogy
hogyan viszonyul a három Nagyhoz²*

Egyik: ... Rendben van, azt felfogtam, hogy Feyerabend a "tudományfilozófia fenegyereke", hogy mindent és mindenkit "letaposott". De mit is jelent ez konkrétan? Te érted, hogy mi a baja a tudománnyal?

Másik: Érdekes, hogy te is átvetted az egyes szám használatát, *tudomány*, holott egy kalap alá venni ezt az egész komplex jelenséget, amin belül egymásnak annyira ellentmondó gondolatok, módszertanok, világszemléletek találhatók – Feyerabend még véletlenül sem beszél külön természettudományokról és külön társadalomtudományokról – az már önmagában érdekes állítás.

E.: Azért ez nem egy teljesen új dolog: Kuhn is éppen arról ír, hogy bizonyos aspektusokat tekintve – gondolok itt pl. a tudományok belső felépítésére, a változások hasonló forgatókönyvére –, a természet- és társadalomtudományok nagyon is hasonlóak. Popper meg pont ezt a kettősséget, illetve többességet vette célba, hogy bemutassa mennyire hamis és veszélyes különböző mércéket állítani a tudományok elé.

M.: Jó, ezt elfogadom, csak arra akartam rámutatni, hogy eleve úgy teszed fel a kérdést, hogy az ő nyelvén beszélsz. Szóval, az a baja a tudománnyal, hogy szerinte "a tudomány ma pont olyan elnyomó erő, amilyenek annak idején ideológiai ellenfelei voltak"³. Ahhoz, hogy ezt a tételt meg tudja védeni – az ő kedélyesen letámadó vagy

---

¹ Műfaját tekintve ezen írás a rádiós hangjáték és a tudományos értekezés laza keveréke. A beszélgetések alaphelyzetét a következőképpen kell elképzelni: Egyik és Másik, a két szereplő kedvenc tudományfilozófiai és kulturális antropológia tárgyú könyveik fölött ülnek és megosztják egymással asszociációikat, közben támadt gondolataikat. Nem hiszem, hogy bárkinek is eszébe jutna bemutatni a darabot.

² A jobb érthetőség kedvéért a szöveg végén található egy rövid, elég sematikus áttekintés a tudományfilozófiai előzményekről. Remélem, hogy ez segítségül szolgálhat az idegenül csengő kifejezések megértéséhez is.

³ Feyerabend, 2000, 48.o.

inkább elsöprő stílusában - le kell fegyvereznie a tudomány kivételes helyzetét támogató fejtegetéseket. Két nagy csoportra osztja ezeket: a) azon elméletek, amelyek szerint a tudomány megtalálta azt a *helyes módszert*, ami garantálja számunkra a világ megismerését, b) mindazt az eredmények is igazolják: a tudomány a "fejlődés motorja" (ezt a képet tetszőlegesen be lehet helyettesíteni bármilyen mozgó, fejlődést elősegítő metaforával). Ez utóbbit, úgy tűnik tényleg könnyű visszautasítani, hiszen százával lehet találni az ellenpéldákat: egyrészt a tudomány ártalmas következményeit bemutatva, másrészt nem-tudományos módszerek-világképek pozitív eredményeit sorolva. Nézzük meg tehát, mit csinál az első érvrendszerrel! Először ezt is két részre bontja. Az első csoportba kerül a hagyományos válasz: a tényekből következő elméletek modellje, ahol az elméletek igazságát az garantálja – ellentétben más módszerekkel, pl. a vallással –, hogy a "valóság" megfigyelt, felkutatott darabkái, *a tényeket* rakják össze (=következtetés) elméletté. Ezzel a megközelítéssel az a baj, hogy - persze ezt szintén nem Feyerabend találta ki, s így elég volt hivatkozni a régebbi kritikákra – egyrészt nincsenek tények a maguk "ártatlanságában", hiszen megismerésük, felkutatásuk vagy nyelvi megfogalmazásuk nagyon is elméletfüggő; másrészt a konkrétól az általánosig nem vezet semmilyen logikailag igaznak tekinthető út.

E.: Ha lehetne, akkor ne csigázz tovább, mert ha jól értem, most következik az a rész, ami miatt az egészet kérdeztem. Mi a baja Feyerabendnek az egymáshoz viszonyított elméletek relatív igazságával?

M.: Valóban, a másik érvrendszer kiindulópontja az, hogy "elméleteket nem lehet igazolni, erényeik csak akkor derülnek ki, ha más elméletekhez viszonyítjuk őket"⁴. De gondoljuk tovább, mi következik ebből! - szólít fel minket Feyerabend a milli gondolatmenet értelmezésére.⁵

---

⁴ Feyerabend, 2000,49.0.

⁵ Mill annyira fontos volt számára, hogy egy interjúban azt állította: "Amit én írtam, az mind megtalálható John Stuart Millnél." (Zürichi beszélgetés, 55.o.)

A saját utópiájához hasonlító tájat fest le nekünk (ez is tipikus: nem érvek, következtetések sorakoznak fel előttünk, hanem hatásos - vagy annak szánt - metaforák, hasonlatok), bár egy kis képzavar türemkedik bele a szépségbe: "E felfogás szerint a tudás olyan *alternatívaóceán*, amelyet a követelmények óceánja szel át és oszt részekre. Elménket azzal ösztönzi növekedésre, hogy képzelőerőt igénylő választásra készíteti; megtanít rá, hogy válasszunk, használjuk képzelőerőnkét és bátran kritizáljunk."⁶

E.: Ez olyan, mint Popper:

M.: Nem. Bár vannak hasonlóságok, pont a különbségek fontosak Feyerabend számtára. Nemcsak azért, hogy belerúghasson a Mesterbe⁷, hanem mert Popper egy *helyes módszert* alapoz meg, az pedig a fő ellenfél. Konkrétan három⁸ területen lát eltérést Popper és Mill (vagyis saját kiindulópontja) között:

a) Míg Popper alkalmaz egy szűrőt, mielőtt beengedne egy elméletet a "versenybe": először tökéletesíteni kell logikailag, addig Mill olyan formában ütközteti őket, ahogy találja.

b) Egy elmélet, ha elvérzett a "versenyben", akkor Poppnernél többé már nem jut neki szerep, ellentétben Mill elgondolásával, ahol többféle funkciója is lehet egy elvetett alternatívának: a választott elmélet jobb megmagyarázásához használható vagy helyesbítésére, esetleg egy későbbi, új elmélet kialakításához szolgálhat alapul.

c) Popper kritériumai véglegesek: egyszer s mindenkorra rögzítette azokat a szempontokat, amelyek egy elmélet értékelésére szolgálhatnak. Mill kritériumai a történelmi szituációval együtt mozognak.

Feyerabend mindezekén kívül még egyet rúg Popperbe: azt állítja, hogy a falszifikációs elméletet komolyan véve nem maradna tárgya a módszernek: "Ha megalkuvás nélkül alkalmaznánk Popper kritériumait, az egész tudományt szemétdombra vethetnénk

---

⁶ Feyerabend, 2000, 50.o.

⁷ Wittgenstein halála miatt Feyerabend kénytelen Poppnernél tanulni, de nem alakult ki közöttük sem emberi, sem szakmai kapcsolat: kölcsönös meg nem értés és utálat jellemezte inkább kettejük viszonyát. Annál jobban kötődött Lakatoshoz, akit Poppnernél ismert meg. Olyan ez, mint egy nagy falu: mindenki mindenkit ismer, keverednek a szakmai és emberi szempontok ...

⁸ Volt itt egy negyedik is, ami arra világított rá, hogy különböztek a motivációk is – Popper egy speciális ismeretelméleti kérdés végére akart járni, Millt viszont az emberek gyarapodásának feltétele izgatta –, de ez csak áttételesen érinti témánkat.

anélkül, hogy bármi hasonlóval helyettesíteni tudnánk. Popper kritériumai tehát hasznavehetetlenek a tudomány szempontjából."⁹

E.: Jó, szegény Poppert kilötte, de ezt mások is megtették és nem jutottak arra a következtetésre, hogy "anything goes". Kuhn is, Lakatos is kemény kritikusai a hagyományos tudományfelfogásnak, vagy a Popper-féle falszifikációs elméletnek, mégis megpróbálják megőrizni a tudomány értékeit.

M.: Kuhnt és Lakatost Feyerabend is többre értékeli. Ővelük "csak" az a baja, hogy kinyitották a sekélyesség, inkompetencia és unalom szellemének palackját és így elárasztotta a tudományfilozófiát az üres szavak áradata.¹⁰ Tartalmilag Kuhnmal kapcsolatban kétségei támadtak afelől, hogy lehet-e az elméletét konkrét, létező tudományokra használni: "Volt egyáltalán valaha is normál tudomány a gondolkodás történetében? Nem volt! – és felszólítok mindenkit, hogy próbálja meg bebizonyítani az ellenkezőjét!"¹¹ Feyerabend Lakatost önmagától nem sokban különbözőnek mutatja be. Végül is a döntő eltérést inkább retorikainak véli, mint tartalminak: ugyanazt az anarchizmust olyan csomagolásba burkolja, hogy azt a "racionalisták" is beveszik.

E.: Álljon meg a menet! Nekem úgy tűnik, hogy Lakatos nem szívesen venné, ha őt kriptó-anarchistának tekintenék. A progresszív és degeneráló kutatási program megkülönböztetés legalább is erre utal.

M.: Éppen ezt a szétválasztást használja fel Feyerabend arra, hogy bemutassa a döntő hasonlóságot Lakatos és saját maga között. Igaz ugyan, hogy Lakatos nem ért egyet az "anything goes"-állásponttal, de ez Feyerabend szerint nem az elméletéből, hanem egy azzal pont ellenkező érvelésből következik: amikor ugyanis egy degeneráló fázisban lévő kutatási programot akar kritizálni, a támogatását megszüntetni, akkor valamiféle "egészséges emberi értelemre" hivatkozik és nem a saját elméletén belül oldja meg a problémát: Lakatossal kapcsolatos véleményét egy késszúrással felérő öleléssel foglalja össze: "Lakatos olyan szavakat ajánl, amelyek egy módszertan elemeinek

---

⁹ Feyerabend, 2000, 50. o.

¹⁰ Kuhn kapcsán így ír erről: "Kuhn nyomán már olyanok is magabiztosan mernek nyilatkozni a tudományos módszerről, akiknek még arról sincs fogalmuk, hogy miért esik le a kő a földre." (Uo.) És ezzel az idézettel az öniróniának is helyet adtunk.

¹¹ Feyerabend, 2000, 50.o.

tűnnek, valójában azonban semmilyen módszertant nem ajánl. A ma létező leghaladóbb módszertan szerint tehát nincs tudományos módszer."¹²

E.: És mindezekért Feyerabend a tudományt, mint olyat, elutasítja?

M.: Nem. Csak a mostani felsőbbrendűségét, kizárólagosságát utálja. Talán ezért vállalta fel Lakatos tréfának szánt kifejezését, az "anarchista ismeretelmélet". A tudománnyal nem az a baj, hogy nincs igaza. Időnként az is lehet – az az alapvető probléma a tudománnyal szerinte, hogy azt állítja, hogy csak neki és mindig. Így – becsapva azokat a politikai anarchistákat, akik hittek a tudomány ideológiamentesítő funkciójában – a tudomány maga ideológiává, sőt, a társadalomban betöltött szerepe szerint – tizenhetedik-tizennyolcadik századi forradalmi indulásának megcsúfolásául¹³ –üzletté vált. "Kellemetlen ábrázatával és megbízhatatlan eredményeivel a tudomány megszűnt az anarchisták szövetségese lenni. Problémává vált. Az ismeretelméleti anarchizmus megoldja a problémát, amennyiben eltávolítja az anarchizmus korábbi formáinak dogmatikus elemeit"¹⁴ - mondja Feyerabend kissé nagyképpően, hogy aztán a megoldást a tudomány és az állam szétválasztásában találja meg, az állam és a vallás szétválasztásának mintájára.

E.: Egy pillanat! Jól értettem, hogy az általad eddig kritikátlanul elfogadott Feyerabendet a nagyképpőség vádjával illetted?

M.: Ez azért nem lenne olyan nagy kritika, azonban ehhez a stilárisnak is nevezhető megjegyzésemhez párosul egy tartalmi észrevételem. Feyerabend kíméletlenül leleplezi a tudományfilozófia összes eddigi tarthatatlan előfeltételezését, rámutat az ellentmondásokra, de úgy tűnik nekem, hogy önmagát megfoghatatlanná tette. Egyik elemzője ezt el is hitte neki, amikor azt írja Feyerabendről, hogy "(Feyerabend) ... a filozófia történetébe azzal írta be magát, hogy egy gondolati úton – amelyről mindenki más pár tétova lépés után visszafordult – következetesen *végigment*"¹⁵ (kiemelés tőlem).

---

¹² Feyerabend, 2000, 50.o

¹³ Persze, a Felvilágosodás körül fel-fellángoló viták egyik fő kérdése éppen az, hogy mennyire szerves része a projectnek ez a következmény vagy mennyire félresiklás.

¹⁴ Feyerabend, Medvetánc – Tézisek, 42.o.

¹⁵ Forrai, 7.o.

Mi az, hogy végigment? Ő, aki éppen azt kritizálta másoknál, hogy ideológiává torzították a gondolatokat azért, hogy kizárólagossá tették - az utolsó szót magának követeli? Hiányzik nekem az a gesztus, ami Derrida önvallomásában van benne:

"Mindannyian misztagógjai és Aufklärerjei vagyunk valaki másnak."¹⁶

Második rész

amelyben körüljárják a tudathasadás fogalmát, szóba hozzák a tudás és a hatalom kapcsolatát, és előkerül a kulturális antropológia is

E.: Egy kicsit elszakadnék most Feyerabendtől, bár arról még nem győztél meg, hogy ő valóban "misztagóg" lenne. Arról, amit Derridától idéztél eszembe jutott egy régi mániám. Kissé tudathasadásos állapotnak tűnik nekem az, amikor úgy állsz ki egy gondolat mellett, hogy közben tudod azt, hogy te magad is képes vagy ízekre szedni; és ez még a jobbik eset ahhoz képest, hogy "felvilágosító" is lehetnél, aki azt gondolja hogy birtokában van az igazság, csak el kell juttatnia másokhoz. Főleg azért zavaró ez a tudathasadás, mert cselekedni nagyon nehéz ilyen alapon.

M.: Nem nagyon tértél el a Feyerabend-témától, legalábbis nekem úgy tűnik, hogy neki is van egy idevágó gondolata. Amikor az anarchista ismeretelméletet megkülönbözteti a szkeptikusoktól (valószínűleg ez is olyan láthatatlan ellenség, mint Poppernél a historicisták: azért vannak, hogy pontosítani lehessen a velük szembenálló elméletet), azt mondja: "Míg a szkeptikus minden felfogást vagy mint egyformán jót vagy egyformán rosszat sorol be, vagy pedig egyáltalában semmilyen efféle ítélethez sem csatlakozik, addig az ismeretelméleti anarchista nem habozik kiállni akár legbanálisabb vagy éppen a legbűnösebb állításért is."¹⁷
A te szóhasználatoddal élve ez azt jelenti számomra: igen, tudathasadás, de vágjunk bele bátran!

E.: Hát, nem nyugtattál meg.

¹⁶ Derrida, 63. o. Misztagóg: aki misztifikálja azt, amit mond illetve a megértését csak a beavatottak számára tartja fenn. Aufklärer: felvilágosító. Az én olvasatomban ez az idézet arról szól, hogy bármennyire is igyekszünk (már amennyiben van ilyen szándék bennünk), képtelenek vagyunk megszabadulni olyan állításainktól, amelyeket csak "úgy" elfogadunk, és ráadásul másoktól is elvárnánk, hogy fogadják el ezeket. Ugyanakkor kéjes örömmel leleplezzük mások hasonlóan működő, ám nekünk valami miatt nem szimpatikus hittételeit.

¹⁷ Feyerabend, Medvetánc–Tézisek, 42. o.

- M: Nem is az volt a céloom. Bár amit te tudathasadásnak nevezel az számomra nem egy elkerülendő állapot, hanem felszabadulásként jelenik meg. És most nem is egy idegen ország uralma alóli felszabadulás lenne a jó hasonlat, hanem a felnőtté válás: ahogy egy szülő többé már nem határozhatja meg felnőtt gyermeke életvezetését, úgy teremődik meg a gondolati szabadság helyzete, ha valaki nem köti magát valami külsődlegeshez, legyen az a Vallás, az Ész, a Valóság vagy bármi más. Tehát a meghatározottság biztonsága elvész, helyét átengedi a szabadság – akár önmaga iránti –kétségének¹⁸.
- E.: Térjünk egy kicsit vissza az állam és a tudomány szétválasztásához. Ha jól értettem, Feyerabend ebben látja a Nagy Megoldást. Nekem úgy tűnik, hogy túlságosan lebecsüli a státusfenntartó tényezőket, elhanyagolja azt a körülményt, hogy nem csak a tudománynak van szüksége hatalmi háttérre saját egyeduralmának fenntartásához, hanem az államnak, mint a hatalom letéteményesének a tudományra, mint legitimációs alkotóelemre. Ahogy Lyotard fogalmaz: "Ha a tudományos tudás aktuális státusát vizsgáljuk, olyan időben, amikor úgy tűnik, hogy minden korábbinál inkább alárendelődik az uralkodó hatalomnak ..., akkor a kettős legitimáció kérdése messze nem szorul háttérbe, hanem előtérbe kerül. Mivel a legkifejlettebb formájában, az oda-vissza áramlás formájában jelenik meg, megmutatkozik, hogy a tudás és a hatalom egyszerűen ugyanannak a kérdésnek a két oldala: ki dönti el, mi a tudás? Illetve: ki tudja, mit kell eldönteni?"¹⁹
- M.: Akár reális megoldásnak, akár naiv utópiának tartjuk Feyerabend tudománytalanított (pontosabban: tudomány-hegemónia-mentesített) társadalmát, érdemes megvizsgálni, hogy hogyan jutott erre az elgondolásra. Azt a részét már megvizsgáltuk a kérdésnek, hogy miért nem alkalmas a tudomány Feyerabend szerint arra a szerepre; amit a Felvilágosodás szánt neki, de az is érdekes, hogy milyen formában találkozott ezzel az akár elvontnak is tekinthető problémával a maga konkrétságában. 1964-ban, amikor először tanított "nem-fehér" diákokat, szembekerült

---

¹⁸ Felmerülhetne a kérdés: ha "anything goes", akkor miért pont a szabadság a kiemelt érték Feyerabendnél (is). Úgy tűnik nekem, hogy Feyerabend megkerüli ezt a kérdést, pedig ez egy központi kérdése az őt kritizálóknak. Ha ő nem is, Rorty megkísérelt megfelelni a kihívásnak. (lásd: *A liberális közösség esetlegessége* fejezet az *Esetlegesség, ironia és szolidaritás* című könyvéből.)

¹⁹ Lyotard, 23. o.

azzal a helyzettel, hogy míg kollégái úgy tekintettek a feladatra, mint ami "óriási lehetőség ... az értelem terjesztésére és az emberiség előbbrevitelére ... , hogy a felvilágosodás egészen új hulláma induljon el"²⁰, addig őbenne kétségek merültek fel az oktatás értelmét vagy konkrétabban a saját státuszát illetően: "Ki vagyok én, hogy megmondjam ezeknek az embereknek, mit gondoljanak és hogyan gondolják?"²¹ A problémára megoldást keresve először arra jutott, hogy neki, mint tanárnak, nem az a dolga; hogy saját "igazságát" nevelje "bele" a kultúrsterilizált fejekbe, hanem a különböző hagyományok gyűjtőmedencéjének kialakításán kell hogy fáradozzon, megteremtve és támogatva ezzel a választás lehetőségét. Ez nem sértené az inkompenzurabilitás elvét és nem gázolná le a Felvilágosodás nevében mások kultúráját. Azaz mégis! Igaz ugyan, hogy nem akarja az "abszolút igazságot" mások nyakába sózni és ezért meg kell különböztetni a "gyűjtőmedencés" megoldást a racionalizmus "tisza" hagyományától, de ahogy önkritikát gyakorolva megfogalmazza: "akkor is csak Nézet volt, absztrakt agyszülemény, amelyet kitaláltam, majd megpróbáltam eladni, jóllehet egy csöpp közös élettapasztalatom sem volt a kiszemelt alanyokkal"²². Így aztán az oktatásról teljesen lemondva a "nevettetést" választotta hivatásul.

E.: Az a furcsa, hogy a kultúrák ilyenfajta összemérhetetlensége és az egymás életébe való beavatkozás veszélyessége a kulturális antropológa számára teljes evidenciaként jelentkezett már az első világháború után, a történeti partikularista iskola térhódítása óta. Az az elméleti megközelítés, amelyet Feyerabend kritizál, leginkább az evolucionisták álláspontjához hasonlít. Ez az az iskola, amelynek fő állítása arról szól; hogy mivel valamennyi társadalom azonos fejlődési pályát fut be, értékelhetjük a különböző kultúrákat aszerint, hogy hol állnak ezen a fejlődési egyenesen. Ez pedig alapjául szolgálhatott a különféle etnocentrista megnyilvánulások és cselekedeteknek. És bár ebből gondolkodásmódból sarjadó magatartásformák ma is elég elterjedtek, a kulturális antropológián, mint tudományon belül eljárt az evolucionisták felett az idő.

²⁰ Feyerabend, Replika-Szabad társ.,28. o.

²¹ Uo.

²² Feyerabend, Replika-Szabad társ.,30. o

- M.: Érdemes lenne tisztázni, mit tud mondania kulturális antropológia arról a helyzetről, amelyről Feyerabend is beszámolt, nevezetesen különböző kultúrák találkozásáról.
- E.: Ha a kulturális antropológiai kutatás célját keressük, több kiindulópont adódik. Egyrészt felfoghatjuk az antropológiát, mint egy olyan vállalkozást, amely arra keresi a választ, hogy egy vizsgált "másik" kultúra sajátosságai hogyan érthetők, értelmezhetők a magunk számára. Másrészt "saját" kultúránk megértéséhez is szolgálhat a kulturális antropológiai vizsgálat, az "idegen kultúra ilyenkor referencia, egyfajta tükör szerepét tölti be. Harmadrészt saját identitásunk meghatározásához nyújt segítséget: kik vagyunk mi, hogy kívül helyezkedtünk a kultúrákon? Konkrét kutatások során nem különülnek el élesen ezek a célok, ám arra is kevés példa van, hogy komplexitásuk annyira megragadható legyen, mint kultúrák találkozásának elemzése esetében.
- M.: Ez mind szép, de amit te megértésnek nevezel, azt Feyerabend elutasítja, mint nem megfelelő viszonyulást az idegen kultúrákhoz: "Néhány szakmai outsiders-től eltekintve ezeket a kultúrákat mégsem vizsgálták soha az őket megillető tisztelettel, mégis nevettek rajtuk, és magától értetődően a helyükbe léptették először a felebaráti szeretet vallását, utána a tudomány vallását, ha nem éppen különböző 'interpretációkkal' szedték őket széjjel."²³ Ez a "szétinterpretálás" nem tűnik valami hízelgőnek a kulturális antropológiára nézve. Ezzel a jellemzéssel őket is beolvasztja az általa elutasított racionalista-entellektüel hagyományba.

Harmadik rész

amelyben a kultúra speciális definíciója segítségével megteremtik a tudomány "élő" metaforáját

- E.: Én mégis megpróbálom megvédeni a kulturális antropológia idegen kultúrák megismerésére vonatkozó szándékát a "szétinterpretálás" vádja ellen.
- M.: Először jó lenne, ha tisztáznád, hogy mit értesz kultúra alatt. Hátha fogalmi eltérésből adódik a megtámadottság-érzésed.

---

²³ Feyerabend, Replika-Szabad társ., 28. o.

E.: Nem mintha te mondtál volna valamit a tudományról vagy a tudásról, de azért megpróbálom. Nyilvánvaló, hogy több definíció vagy meghatározás-kísérlet létezik, iskolánként változóan. Amit most bemutatok, az a számomra legszimpatikusabb irányzat, az interpretatív antropológia²⁴ megközelítése lesz. Clifford Geertz, ezen iskola leghíresebb tagja többször nekifutott annak, hogy megadja az elméleti keretét kultúraelemzéseknek. A legtöbbször hivatkozott definíciója szerint a kultúra "a aszimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit jelöli, a szimbolikus formában kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az élettal kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket."²⁵ Természetesen további tisztázásra szorul a "szimbolikus" fogalma, továbbá meg kell adni azt az utat, hogy hogyan lehet a jelentéseket értelmezni. És ezzel vissza is kanyarodtam eredeti célomhoz, ahhoz, hogy bemutassam, lehet úgy értelmezni egy kultúrát, hogy az ne "szétinterpretálás" legyen. Ez a kifejezés számomra amúgy is kissé homályos. Abból, amit Feyerabendről eddig megtudtam, úgy tűnik, nem azzal van baja, hogy megpróbáljuk megérteni a többi kultúrát, hanem, hogy ez egy felsőbbrendűségi érzéssel párosuló "segítői" szándékhoz kapcsolódik: azért akarjuk megérteni őket, hogy jobban tudjuk nekik átadni saját tudásunkat. Ám ahogy már említettem, a kulturális antropológia ezen a szemlélt túljutott, legalábbis az az iskola, amelyik ma uralkodó, sőt az pontosan egy ilyen gondolkodásmód ellenfeleként jelent meg. Akkor, amikor az előbb idézett meghatározás alapján Geertz elemezni kezdi a szimbólumokat, ha tetszik, új paradigmát kezd működésbe hozni. Mivel úgy gondolja, hogy csak és kizárólag kulturális világok vannak, nincs "odakinn", amihez viszonyítani lehetne, vagy "odabenn", ahol mindez születne, a különböző interpretációk interpretációja lehet a feladat.

M.: Egy pillanat, ez egy kicsit tömény volt nekem. Mit jelent az, hogy interpretációk interpretációja?

---

²⁴ Ha elfogadjuk Feyerabend megállapítását, akkor szegény irányzatnak elég gyanúsán hangzik a neve.

²⁵ Geertz, 65. o.

E.: Ha elfogadjuk azt, hogy a "valóság" nem eleve adott, hanem csak az állandó újraalkotás folyamatában létezik, akkor az emberek egy adott csoportja – nevezzük azt akár országnak, népnek, szubkultúrának vagy bármi másnak –, fogja megkonstruálni a maga számára a világot: ők határozzák meg a konstruálás szabályait, módját, és ők is fogadják el maguk számára az így konstruált világot érvényesnek. Így egyfajta interpretációját adták a világnak, és ahhoz, hogy megértsük őket, nekünk nem az őket körülvevő objektív világot kell kutatnunk (merthogy olyan nincs, az objektív-szubjektív ellentétpár ebben az értelmezésben semmissé válik), hanem az interpretációkat kell értelmeznünk. És ez az értelmezés nem valamiféle mimetikus rekonstrukció²⁶ vagy empatikus beleérzés, hanem a szimbolikus megnyilvánulások elemzése²⁷, vagyis elkészítjük saját interpretációnkat róluk. Mindez természetesen összefügg saját magunk szerepének tisztázásával, az öninterpretáció megalkotásával. Hogy én is mondjak egy hasonlatot: az antropológus számára a másik kultúra úgy jelentkezik, mint az "Én" és az "Ő" párbeszéde, még szebben: reflexív dialógusa. Geertz szavaival: "Megpróbálni megtalálni azt az alapot, amelyen ... kijöhetünk velük: ez az antropológia mint tudományos vállalkozás. Nem próbálunk bennszülötté válni, sem utánozni bennszülötteket ... Ehelyett, a kifejezés tágabb értelmében, ami sokkal többet ölel föl, mint a puszta beszédet, megpróbálunk társalogni velük."²⁸ És ez a párbeszéd-hasonlat világítja meg leginkább azt, hogy miért tartom hamisnak (finomabban: idejétműltnak) Feyerabend "szétinterpretálási" vádját. Ugyanis azt gondolom, hogy pontosan így teremődik meg annak a lehetősége, ami Feyerabend számára is pozitívumként jelenik meg: az együttgondolkodás. Ismét Geertz szavait idézem (most mit csináljunk, szeretem): "Nemcsak az válik lehetővé, hogy realista módjára és konkrétan gondolkozzunk *róluk*, hanem – ami ennél fontosabb – az is, hogy kreatívan és képzeletgazdagon *velük* gondolkozzunk."²⁹

²⁶ Egyik itt már teljesen elszállt, tudományos szlengben fejezi ki a legegyszerűbb dolgokat is; a mimetikus *rekonstrukció* hevenyészett magyar fordításban *utánzást* jelent.

²⁷ Itt a "sűrű leírás" néven ismert módszerről (illetve annál jóval többről) van szó, ami az egész geertzi életműből a legfontosabb, de ennek ismertetése most elmarad.

²⁸ Geertz, 179-180. o.

²⁹ Geertz, 191. o.

M.: Ez mind nagyon szép, de – és ez persze felmerül Feyerabenddel kapcsolatban is – a párbeszédnek mi a célja? Ha elfogadjuk az inkommenzurabilitás elvét, akkor a különböző iskolák közös, mindenek fölött álló hivatkozási alap (=közös nyelv) híján nemcsak hogy nem tudnak beszélni egymással, de ez teljesen céltalan is volna. És ugyanígy a kultúráknál: miért kéne kommunikálni egymással a világot másképp interpretáló embercsoportoknak? Nagyon jól elvannak a maguk világában.

E.: Ez utóbbira megpróbálok válaszolni, mert tényleg érzékeny pontra tapintottál. Az antropológus, amikor megkísérel kommunikálni egy másik kultúrával – és ez nem feltételezi, bármilyen furcsának is tűnik, egy közös nyelv létét, hiszen éppen közben teremti meg azt –, akkor ezzel integratív funkciót valósít meg. Erre Niedermüller Péter azt mondja, hogy ez adja az etikai legitimitását a kulturális antropológiának, de szerintem ilyesmire semmi szüksége nincs semmilyen tudománynak. Persze, a kérdésednek arra a részére, hogy miért venne részt a kommunikációban egy olya kultúra, amelyik nem akar, nem tudok válaszolni. Nekünk, társadalomtudósoknak nincsenek – szerencsére – olyan eszközök a kezünkben, amelyek erre kényszerítenék az embereket, így maximum annyit tehetek, hogy a magam verzióját a párbeszéd fontosságáról nyilvánosságra hozom, s reménykedem abban, hogy valamikor ők is hasonló véleményre jutnak.

M.: A tudományokra, gondolom, hasonló megoldásod lenne. És ez számomra el is fogadható. Ám elgondolkoztató, hogy Feyerabend hogyan vélekedik erről a kérdéstről (természetesen nemcsak tudományokról beszél, hiszen pont az tűzte ki célul, hogy bemutassa: a tudomány(ok) ugyanúgy tradíció(k), mint a vallás, a babona, stb.): "Egy alapelv nélküli társadalmat ajánlok, amely nemcsak respektálja a tradíciókat, hanem együttműködésre szólítja fel őket, és a princípiumoknak esetről esetre szerez érvényt."³⁰ Mintha a tradíciók (ezen belül a tudományok) párbeszédére hatékonysági szempontokból lenne szükség: több szem többet lát, és nincs "fontosabb szem", mégha távcsővel dolgozik is. A respektáláshoz mint előfeltételhez természetesen szükséges Feyerabendnél a tudománytalanított szabad társadalom. Ugyanakkor ez sem tudja arra

---

³⁰ Feyerabend, Medvetánc-Relativizmus, 53. o.

kényszeríteni az elzárkózni vágyó tradíciókat, hogy részt vegyenek a kommunikációban.

Úgy tűnik nekem, hogy elég hasonló dolgokról esett szó, amikor te a kultúráról, illetve én a tudományról beszéltem. Megfogalmazódott bennem egy hasonlat is: ha az inkommenzurabilitás elvét figyelembe akarjuk venni a tudományoknál, akkor úgy kell rájuk tekinteni, mintha kultúrák lennének. Ez azzal az előnnyel jár, hogy nem kell a tudományok "igazságait", "módszereit" túl komolyan venni: nem azok "megfelelő" mivoltán múlik "tudományosságuk". Ha ezt a képet gondoljuk érvényesnek a tudományra nézve, rögtön láthatjuk, hogy nem pusztán állítások és bizonyítások halmazával van dolgunk, hanem az alapfogalmak, axiómák mögött meghúzódó struktúrákkal, hagyományokkal, informális kapcsolatokkal. Így könnyebben értelmezhető lesz Kuhn paradigma-fogalma is, annak többrétegűségével együtt.

E.: Én ennél tovább mennék: a kultúra nemcsak metaforája a tudománynak, hanem megközelítési módja is³¹. A kultúra a geertzi fogalom alapján úgyis túlnőtt a kulturális antropológia keretein, és általános változást hozott a társadalomtudományos gondolkodásban: a jelenségek mint szimbólumok mögötti jelentések feltárása a tudomány "terepén" is értelmezhető. És erre már volt is kísérlet: a többször emlegetett Geertz azt vizsgálta meg, hogy mik azok az elemek, amelyeket átvehet a tudományok elemzésekor az általános antropológia "kelléktárából". Ebből hármat közkinccsé is tett: a konvergens adatok használatának, a nyelvészeti kérdések, illetve az életciklusok jellegének vizsgálatát.

"Konvergens adatokon olyan leírásokat, lépéseket értek, melyek ugyan különbözők, de amelyek mégis fényt vetnek egymásra azon egyszerű ok miatt, hogy az emberek, akik a leírásokat, lépéseket és megfigyeléseket teszik, közvetlen részesei egymás életének."³² Ahhoz, hogy az így definiált konvergens adatok elemzését valóban relevánsnak tekintsük a tudományokra nézve, azt is be kell látnunk, hogy a tudósok valóban részesei egymás életének. Geertz azt mutatja meg, hogy léteznek ezek a –

---

³¹ És itt most nem egy olyan megközelítésre gondolok, mint amilyennel Popper találkozott annak idején (A társadalomtudományok logikája című tanulmányban írja le azt a hírhedt esetet, amikor egy konferencián megfigyeléseket végző antropológus a végén értékeli a megjelenteket), mivel nem esik az objektivitás csapdájába. Persze az is valószínűsíthető, hogy egy ilyen elemzés sem volna Popper szíve szerint való.

³² Geertz, 296. o.

frappánsan "intellektuális falvaknak" nevezett - közösségek jópár tudományos ágban, nemcsak szellemi kapcsolódásukban, hanem politikai-erkölcsi, sőt, félig-meddig személyes érintkezésekben is.

A nyelvi kérdés az antropológiában – Geertz szerint – "olyan kulcskifejezésekre koncentrál, amelyek értelmük megfejtése után utakat nyitnak a világ felé."³³ Saját maga azt vizsgálta, hogy milyen szókinccset használ egy tudomány önmaga mások előtti bemutatására.

Az életciklus kérdése többféle értelemben is felvetődik a tudományoknál. A tudósok, egyetemi tanárok karrierpályája csak látszólag lényegtelen kérdés a tudomány szempontjából: az azt megalkotó személyek hozzáállása, gondolkodásmódja nagyon is fontos, és erre jelentősen hat, hogy milyen életpálya-mintával rendelkezik az adott tudományág. Ugyanígy a különböző érési ciklusok is hatnak a tudósok, és velük együtt a tudomány jellegére: a matematika mint "fiatal", a történelem mint "öreg" tudomány – ezek a meghatározások egyszerre jelentenek kormegjelölést a matematikusokra, történészekre, egyúttal a tudományukról is elárulnak valamit.

M.: Kezdek elfáradni, pedig érdekelne ...

E.: Nekem még van egy jó kis idézetem: "A kulturális élet integrálását úgy lehet megoldani, hogy lehetővé tesszük a különböző világokban élő emberek számára, hogy őszinte és kölcsönös hatást gyakoroljanak egymásra. Ehhez először is el kell fogadnunk a különbségek mélységét, ezután meg kell értenünk, hogy mik is ezek különbségek, majd létre kell hoznunk egy olyan szótárt, amelynek segítségével különbségeket meg lehet fogalmazni – egy olyan szókinccset, mellyel az epigráfusok, citokémikusok és ikonológusok hitelt érdemlő beszámolót tudnak egymásnak önmagukról."³⁴

M.: Erről az jut eszembe, amikor ...

"

---

³³ Geertz, 297. o.

³⁴ Geertz, 301. o.

Idegen szavak, kifejezések, szereplők

-Tudományfilozófia címszavakban-³⁵

A tudományfilozófia mint önálló diszciplína indulásakor, különösen a Bécsi Körhöz tartozó szerzőknél a gondolkodás fő irányát az a kérdés határozta meg, hogy vajon miből fakad az emberi tudás legtisztább, legjobb megjelenési formájának tekintett tudománynak (és itt elsősorban a mintának tekintett természettudományra gondoltak) az "ereje". A választ a sajátos módszerben vélték megtalálni.

A Bécsi Kör, vagy más néven logikai pozitivisták úgy gondolták, hogy a tudomány feladata a tényeket megfelelően csoportosítani és valamilyen módszer segítségével ezekből a csoportosított tényekből általános igazságokat megfogalmazni. Az ily módon kialakított elméleteket aztán összevetik a tapasztalattal, a megfigyeléseik pedig igazolják az elméleteket. Ezért hívják a logikai pozitivisták módszertanát *induktivista-jusztifikacionista* metodológiának.

Ezzel szállt szembe Popper, amikor úgy írta le a tudományos elméletalkotást, mint ami első lépésként hipotézisek felállításából áll, majd következik a tesztelésük. Poppernél egy hipotézist a tények nem igazolhatnak (egy általános igazságot csak a világ összes ehhez kapcsolódó tényének összegyűjtésével tudnánk alátámasztani, ez pedig lehetetlen), csak cáfolhatnak. A megcáfolt elméleteket elveti a tudomány és a helyüket átveszik más hipotézisek. Ennek megfelelően Popper elgondolását röviden *deduktivista-falszifikacionista* metodológiának hívhatjuk.

Popper és a Bécsi Kör tagjai abban egyetértettek, hogy a tudomány fejlődik, hogy egyre többet tudunk, csak abban nem értettek egyet, hogy mit is jelent ez. Míg a logikai pozitivistáknál mai tudásunk tartalmazza a régiek tudását és elméleteink egyre jobban igazolódnak, addig Popper és követői úgy gondolták, hogy mai tudásunk nem tartalmazza a korábbi egészét, hiszen az tartalmaz azóta **falszifikált** elemeket is, de a mostani tudásunkban sem lehetünk biztosak, az ugyanolyan hipotetikus, mint mindig volt.

---

³⁵ Ez a történeti áttekintés Forrai Gábor *Lakatos Imre tudományfilozófiája: vázlat* című írása alapján készült, szabad átköltés útján.

A hatvanas években aztán robbant a tudományfilozófia bombája: a történeti megközelítés. A következő problémákkal kellett szembenézni:

1. Számos tudományos siker annak köszönheti létét, hogy a tudósok nem vették komolyan a filozófusok által meghatározott módszertani szabályokat.
2. Az egyetemes érvényű metodológia hasonlatossá vált a boldogság kék madarához: az alkalmazott módszertan erősen függ az alkalmazó nézeteitől, világlátásától, s azokkal együtt változhat.
3. A tapasztalat nem segít az elméletek közötti választásban, mivel az adatok gyűjtése értelmezése, sőt, még az érzékelés is elméletfüggő.

Mindebből az következik, hogy elvesztettük az eddig biztosnak tűnő alapot arra, hogy egy elméletet jobbnak ítéljünk egy másiknál. És akkor hogyan beszélhetünk fejlődésről? És miért gondoljuk, hogy a tudomány valami magasabbrendű dolog?

Thomas Kuhn megpróbálta összeegyeztetni kétségeinket elvárásainkkal. Kuhn fő művében, *A tudományos forradalmak szerkezeté*-ben arról ír, hogy egy adott időszakban és adott tudományon belül általában megtalálhatjuk azt a szervezőerőt, ami a kutatásokat mozgatja, az elméletalkotást motiválja; illetve az . oktatásnak alapul szolgálhat. Nevezük ezt **paradigmának**. (A rövideg kedvéért most tekintsünk attól, hogy egyes utána számolók szerint már Kuhn is legalább hetven féle jelentéssel használta a paradigma kifejezést, az értelmezésekről nem is beszélve.) Nincs itt semmi baj, dolgozik a paradigma, a **normál tudomány** működését keresztretjévféjtéshez lehetne leginkább hasonlítani (ezt Kuhn meg is teszi): jó előre tervezhető kérdéseken török a fejükét a tudósok, egyre kifinomultabb eszközökkel dolgoznak, a használatban lévő fogalmakat széleskörű egyetértés évezi. Mindaddig, amíg be nem következik a paradigmaváltás: a Földet ezután nem lapos tányérnak, hanem gömbölyded formájúnak gondoljuk; a Föld-központú csillagrendszert lecseréljük Nap-központúra, stb. Ezt azonban nem tökéletesedésnek kell értékelnünk, mivel nincs alapunk különböző paradigmák összehasonlítására (a fentebb jelzett problémák miatt): ez az **inkommenzurabilitás** elve. Egy paradigmán belül természetesen lehet és kell is érvelni állításaink mellett, hiszen ott léteznek a mindannyiunk által elfogadott szabályok.

Kuhn paradigmafogalmához hasonló értelemben beszél Lakatos Imre *tudományos kutatási programról*. Ennek a programnak van egy magja, amit semmiképpen nem lehet megváltoztatni, és egy védőöve, ami arra szolgál, hogy a magot ért "támadásokat" (értsd: nincs megfelelés a tapasztalat és az elmélet között), újabb és újabb elméletváltozatokkal kivédje. Lakatos kísérletet tesz arra, hogy a tudomány fejlődésének újfajta elméletét alkossa meg. A jobb-rosszabb ellentétpár helyett a **progresszív-degeneráló** kifejezéseket használja a kutatási programokra. Egy új elméletváltozatot akkor nevez progresszívnek, ha új előrejelzéseket képes megfogalmazni és azok be is válnak. Az újdonságértéket a rivális elméletekhez kell viszonyítani.

Egy fontos különbségre mindenképp fel kell hívni a figyelmet az előrejelzéseket szintén a tudomány szerves részének tekintő Popper és Lakatos között: amíg Popper metodológiája előíró, arra szólítja fel a tudósokat, hogy ilyen és ilyen helyzetekben ezt és ezt kell tenniük, ha meg akarnak felelni a tudományosság kritériumának, addig Lakatos csak leíró, egy elméletről utólag el lehet dönteni, hogy progresszív vagy degeneráló volt, de a tudós tanácstalanul tárja szét kezét, ha azt is ki akarja olvasni Lakatosból, hogy mit csináljon. Azt lehetne ugyan gondolni, hogy a progresszív kutatási programokhoz kéne kapcsolódni, és egzisztenciálisan ebben van is valami, hiszen abban több kutatási lehetőség és/vagy pénz lehet, de a tudomány fejlődése szempontjából ez nem egy komoly érv. Lakatos rá is mutat, hogy egy degenerálódó programhoz csatlakozni ugyanolyan racionális lehet, hiszen bármikor új erőre kaphat. És itt jön a képbe Feyerabend ...

Felhasznált irodalom:

Derrida, Jacques: *A filozófiában újabban meghonosodott apokaliptikus hangnemről*

In: Minden dolgok vége, Kant-Derrida

Századvég, 1993

Feyerabend, Paul: *Hogyan védjük meg a társadalmat a tudománytól?*

In: Replika 13-14, 15-25. old.

A tudomány egy szabad társadalomban

In: Replika 13-14, 27-31. old. .

A módszer ellen

In: Replika 13-14, 33-36. old.

Tézisek az anarchizmusról

In: Medvetánc 1985/4-1986/1, 41-46. old.

A relativizmus elemei

In: Medvetánc 1985/4-1986/1, 47-54. old.

Milyen lesz a tudományfilozófia 2001-ben?

In: 2000 1994 január, 47-53. old.

Forrai Gábor: *Paul Feyerabend (1924-1994)*

In: Replika 13-14, 7-13. old.

Lakatos Imre tudományfilozófiája: vázlat

In: Replika 23-24, 7-17. old.

Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*

Századvég, 1994

Hollós Marida: *Bevezetés a kulturális antropológiába*

ELTE-BTK, 1993

Lyotard, Jean-François: *A posztmodern állapot*

In: A posztmodern állapot, Habermas-Lyotard-Rorty

Századvég, 1993 7-146. old.

Niedennüller Péter: *Paradigmák és esélyek*

In: Replika 13-14, 89-121. old.

A "szimbolikus" és a kulturális elemzés

In: Jelbeszéd az életünk, 198-210. old. Osiris-Századvég, I 995

Popper, Karl : *A társadalomtudományok logikája*

In: Tény, érték, ideológia 279-231. old.

Gondolat,1976

Ropolyi László: *Tudomány egy posztmodern társadalomban*

In: Replika 13-14, 37-42. old.

(Miklós Tamás): *Zürichi beszélgetés Paul Feyerabenddel*

In: Medvetánc 1985/4-1986/1, 55-68. old.

Robert Heilbroner:

The Embarrassment of Economics

A közgazdaságtan elfogultsága

Tiszteletreméltónak nevezhető kort értem meg; ez a folyamat ugyan nem irányításom alatt, azért bizonyos előnyöket biztosít számomra, többek között azt, hogy elképesztő dolgokat mondhassak. Figyelmeztetnem kell Önöket, ez egy elképesztő előadás, már csak azért is, mert halálosan komolyan gondolom, amit mondok, eltekintve időről-időre bizonyos könnyedségtől, ami befurakszik az előadásba. A téma a közgazdaságtan elkorcsosulása – igenis "elkorcsosulást" kell mondanom – azé a társadalomtudományé, amelyet nagyon nagyra tartok, vagyis inkább szeretném nagyra tartani.

Hadd ejtsek néhány szót a közgazdaságtannal való megismerkedésemről. 1936-ban kerültem a Harvardra (ezért vagyok tiszteletre méltó), és a következő évben vettem fel első közgazdaságtani tantárgyamat. A tananyag Frederick Graver és Alvin Hansen (Amerika leginkább elismert közgazdászai közé tartoznak) A közgazdaság alapelvei (*Principles of Economics*) című könyve volt. Hozzá kell tennem, annak ellenére hogy az osztálytermeken kívül tombolt a válság, ez nem jelent meg ezen könyv oldalán. Bár abban az évben adták ki, csak egyetlen egyszer tett említést a válságról. A "válság" szó használata nélkül a szöveg megállapítja, hogy a nemzeti jövedelmet 1929-ben még 80 milliárd dollárra becsülték, de 1932-re kb. 40 milliárdra csökkent. Máshol már nem kerülnek elő sem ezek a tények, sem az okuk, jelentőségük, vagy megoldásuk.

A következő évben egy haladóbb közgazdasági kurzuson vettem részt, amelyet Wassily Leontieff tartott. Az anyag Alfred Marshall könyve volt - de nem a függelék, hanem maga a főszöveg. A rákövetkező évben a legfontosabb tantárgyam Konjunktúra ciklusok volt, amelyet maga Hansen tartott, akiről kiderült, hogy figyelemre méltó ember. Hansen ugyan nem értett egyet John Maynard Keynes Általános elméletével, de amikor az az 1930-as években először megjelent,

újrarendelte a dolgot, és ő lett Keynes legelső tanítványa az Egyesült Államokban. Harvardi kurzusa keretében sokféle oktatót hallottunk, mint például a marxista Paul Sweezy-t, vagy Edward Chamberlain-t (akitől a monopolista verseny fogalma származik). Ezen a kurzuson találkoztam először Joseph Alois Schumpeterrel, aki fontos szerepet játszik abban, amiről beszélni fogok.

Schumpeter a legendás lovaglórúhájában és nagy köpönyegében érkezett meg, amelyet aztán egy színpadias mozdulattal dobott le. Tipikus schumpeteri módon köszöntött minket: "A válság olyan a kapitalizmusnak, mint egy jó, hideg zuhany." Ez a megjegyzés sokkolt minket két okból is: Először is, a válság egy jó dolog? Másodsor kevesen tudtuk, hogy a zuhany a "tus" európai megfelelője.³⁶

Ennyi elég volt ahhoz, hogy hosszú időre megjegyezsem Schumpeter nevét. 1942-ben olvastam el *Kapitalizmus, szocializmus, és demokrácia (Capitalism, Socialism, and Democracy)* című könyvét. Biztos vagyok benne, hogy sokan emlékeznek a csodálatos bevezető fejezetekre, amelyekben Marxról, a prófétáról, Marxról, a szociológusról, Marxról, a közgazdászról és végül Marxról, a tanítóról ír. Ez a bevezetés azzal zárul, hogy Schumpeter mély tiszteletét fejezi ki Marx iránt. Miért? Mert ha "megfosztjuk hamisan csillogó drágaköveitől", akkor Marxról kiderül, hogy konzervatív volt, ami tiszteletet parancsol. Azt hiszik, tréfálok. Nézzék meg a negyedik fejezet utolsó bekezdését!

Két másik megjegyzése is megmaradt bennem. A könyv második része így kezdődik: "Életben tud-e maradnia kapitalizmus? Nem. Nem hiszem, hogy sikerülne neki." A harmadik rész pedig így: "Működhet-e a szocializmus? Természetesen igen." Ez megmagyarázza, miért volt egyik első Schumpeterről szóló cikkem címe: "Igaza volt-e Scitumpeternek?", és azzal kezdődik "Nem. Nem hiszem."

De még nem árultam el a döntő érvet, miért hatott így rám Schumpeter, igaz nem olyan irányban, amit ő megfelelőnek tartott volna. 1950-ben felkértek, hogy bíráljam el mesteri művét, a *Gazdasági elemzés történetét (History of Economic Analysis)*. Ebben fedeztem fel valahol az elején, egy részt az ideológiáról – ami ennek a cikknek tárgya. Schumpeternél az ideológiának nagyobb szerepe van, mint bármely

---

³⁶ Az angol kifejezések: douche és shower

más közgazdásznál az ő generációjából, vagy a miénkből. A rész azzal az ártatlan kérdéssel kezdődik, hogyan gondolkodnak a társadalomtudósok. Schumpeter arra a konklúzióra jut, hogy látomások vezérlik őket (ő a "prekognitív koncepciók" kifejezést használja, ennek ellenére én azt hiszem, a "gestaltok" megjelölés jobb lett volna). Ezek a víziók válnak az elemzés (gondosan felépített logikai gondolatmenet) és az ideológia (nem-oly-gondosan strukturált, értékekkel terhelt nézetek) alapjává. Főlegesen mondanom, Schumpeter erősen hiszi, hogy az elemzés jó, és az ideológia rossz. Elismeri, hogy tulajdonképpen sohasem szabadulhatunk meg az utóbbtól, de szorgalmas próbálkozással jó megoldást is ki lehet csikarni.

Ennek a résznek közvetlen hatására született meg "Mégiscsak igaza volt Schumpeternek?" című cikkem, amelynek első mondata így hangzott "Miben volt igaza?". Nem úgy értem, hogy igaza lenne az ideológiának azzal a tendenciájával kapcsolatban, miszerint az ideológia beférkőzik az elemzésbe, sem úgy, hogy ne lehetne legalább részben kiirtani. Úgy értem, igaza volt az ideológia legitimitásával és érvényességével kapcsolatban. Ezenfelül, ha az ideológia azt jelenti, hogy a társadalmi-politikai elkötelezettség meg fogja színesíteni és átalakítja az elemzést, akkor ismét egyet kell értenem Schumpeterrel, hogy az ideológia belép majd és "megfertőz" minden fontos döntést.

Schumpeterrel ellentétben én azt hiszem, hogy az ideológiának nem kijavítandó gyöngeségként, hanem szükségszerűen be kell lépnie az elemzésbe. Az ideológia nem egy idegen anyag, ami csökkentené az elemzés tisztaságát. Éppen ellenkezőleg, a politikai ítéletek és értékek szerves és nélkülözhetetlen részei az elemzésnek, mert nélkülük nem állíthatnánk fel eredeti gestaltokat. Nyersanyagai felfogásunknak, amelyet elemzőképességünk manipulálhat, de nem képes megteremteni: Társadalmi rendszerek teremtményei vagyunk, így lehetetlen lefesteni vagy leírni ezeket a rendszereket anélkül, hogy felhasználnánk a kötődés, elutasítás, azonosság, és távolság érzését, amitől mindannyian a társadalmi egész részei leszünk. Egy ideológia nélküli lény élettelen elmeszüleményként létezhet csak, nem a társadalom érző tagjaként. Ebből következik, hogy a közgazdaságtan nem lehet meg ideológiai tartalom nélkül –

vagyis azon értékek majdnem mindig tudattalan kifejezése nélkül, amelyeket az elemző kapcsol a megfigyelt és analizált tárgyhoz.

Talán most kellene szünetet tartanom, amíg kiosztják a hideg törülközőket, és azok, akik távozni szeretnének, most megegyezzenek. A következő öt pontnak annyira elfogadhatóvá kell tennie ezt az eretnek, felforgató, és talán még veszélyesnek is mondható állítást, amennyire lehetséges.

Az első pontot Sherlock Holmes "A hiányzó szó különös esete"-nek nevezte volna. A mi esetünkben ez egy olyan szót foglal magába, amely elengedhetetlen tudományágunknak akár a létezéséhez is, mégis szinte sohasem ejtik ki e tudományág művelői. Ez a szó a "kapitalizmus". Milyen gyakran jelenik meg a kapitalizmus az *American Economic Review* oldalain? Eltekintve azoktól az évenkénti kiadványoktól, amelyekben volt elnökök beszélnek általános témákról, és néha elejtik ezt az árulkodó szót, a kapitalizmust nem kezelik ugyanazzal a komolysággal, ami az újság többi részére jellemző. A "modell" és "rendszer" szavak szép számmal megtalálhatóak. De a kapitalizmus? Versenyre hívom Önöket, keressék ezt a szót az utóbbi húsz év *American Economic Review* számaiban. Ha számonként egy említésnél többet találnak, akkor szorgalmasabb kutatók, mint én.

Hogy mindez hogyan jelzi az ideológiát? Tegyük fel, hogy a vatikáni archívumban felfedezünk egy többkötetes folyóiratot. Korunk tanulmányai (*Studies of Our Times*) címmel, ami felölelné azt a korszakot, amit mi középkornak hívunk. Tegyük fel továbbá, hogy a "feudalizmus" szó alig szerepelt a folyóiratban. Nem utalna-e ez valamilyenfajta idegenkedésre egy olyan szóval szemben, amely kizárólag a társadalmi kapcsolatok durva egyenlőtlenségét jelenti – urakat; vazallusokat jobbágyokat és rabszolgákat? Nem mutat hasonlóságot a "feudalizmus" kulcsszavának hiánya egy a középkori renddel foglalkozó folyóiratban a mi társadalmi-gazdasági rendszerünkkel kapcsolatos megfelelő kulcsszó említésének elmaradásával? A közgazdászok kénytelenül használnak egy olyan szót, mint a kapitalizmus, amelyik dicsérni vagy kárhóztatni látszik, pedig valójában csupán bizonyos jellemzők leírására szolgál, miként a feudalizmus kifejezés is.

Második pontom egy Milton Friedman idézetre vonatkozik. Friedman Nobel-díjas, híres elméleti szakember, és egyike azon kevés közgazdászoknak, akik nem hezitálnak a kapitalizmus megemlítésénél. A választás szabadsága (*Free to Choose*) című könyvében Friedman a jövedelemegyenlőtlenség bonyolult kérdését elemzi, ami a kapitalizmusban található elosztási rendszerek nyilvánvaló sajátossága, és megfontolás tárgyává teszi, hogy ez az egyenlőtlenség méltányos-e. Ha a méltányosság az egyenlőséget jelentené, akkor elismeri, hogy a kapitalista elosztási rendszer nem méltányos, de Friedman azzal folytatja, hogy az egyenlőtlenség az élet része. Néhányan jobb külsővel születnek, mint mások, néhányan jobb vele született képességekkel. néhányan zenei tehetséggel. Elismerve ugyan, hogy könnyebb a tulajdon elosztásába beavatkozni, mint a tehetségébe, felteszi a kérdést "Etikai nézőpontból van-e bármi különbség a kettő között?". Pedig van különbség – habár ez talán elkerüli Friedman figyelmét – mégpedig az, hogy bár a tehetségek elosztása az emberi beavatkozás lehetőségén kívül esik, a tulajdon elosztása nem. Friedman nagyszerű gondolkodó, de abbéli igyekezetében, hogy megvédje a kapitalizmust a méltánytalanság vádjával szemben, nem az. Nem látja a különbségeket, mert ideológus.

Harmadik megjegyzésem egy meg nem nevezett Nobel-díjossal foglalkozik, akivel Arjo Klammer készített interjút joggal dicsért könyvében, a Beszélgetések közgazdászokkal-ban (*Conversations with Economists*). Klammer megkérdezte ezt az író, vajon a közgazdászok fenntarthatják-e azt az állítást, hogy a kormányzat a társadalmi igazságosság képviselője. Nobel-díjasunk azt válaszolta, ez nem felel meg az ő nézetének: "Én úgy gondolok a fáraókra, mint akik leginkább felelősek a társadalmi igazságtalanságokért az ókori Egyiptomban." Ez ideológia mentes? Kiválasztani a fáraókat a kormányzat egy példájának? Egy másik közgazdász talán; Abraham Lincolnt választotta volna – azt mindenképpen ideológiaiként értelmezték volna. Ez a Nobel-díjas a munkanélkülieket is úgy írja le, mint akik maguktól "választották", hogy nem dolgoznak – egy ideológia mentes leírás, Önök is bizonyára egyetértenek.

A negyedik pont olyan sok könyvben és cikkben megtalálható, hogy nem szükséges külön példát adnom. Ez a következő: a gazdasági élet alapegysége az

"egyén", akinek a cselekvéseit mikroszkóp – nem, makroszkóp – alatt vizsgáljuk. Feltételezésünk szerint mit csinál ez az egyén állandóan? Hasznosságot maximalizál. Elkerülöm azt az egyszerű feladatot, hogy leleplezzem a "hasznosság-maximalizáció" kifejezés ürességét. Ez a frázis minden lehetséges vizsgált magatartásmóddal egyezik, és egyik által sem cáfolható. Én inkább azt kérném, figyeljük meg az egyént kijelölt feladata elvégzése közben, és kérdezzük meg, miért van ezzel az egyensúlyozó mutatóval elfoglalva. Szinte minden változtatás nélkül arról dönt, hogyan ossza fel jövedelmét az előtte álló különféle lehetőségek között. Hogy mi az ebben, ami annyira ideologikus? A jövedelem ártatlan fogalmának észrevétlen betolakodása. Merthogy nem lehet jövedelme, kivéve, ha az mástól ered. Ezért abszurd – merészelem "ideologikus"-nak mondani – képviselője az egyén a gazdasági élet alapegységének. Nem feltűnően gyanús az, ha az egyedülálló és nem a társadalmilag beágyazott egyént tekintjük a kapitalizmus reprezentatív képviselőjének?

Ez elvezet ötödik és egyben utolsó pontomhoz, amelyik a "kiszorítási hatásról" szól. Ez a hatás akkor lép fel, amikor a kormányzat túl sok pénzt költ, és mivel a legjobb feltételek mellett kap hitelt, a kölcsönfelvételeknél kiszorítja a magánszektor. Ezzel senkinek sincs gondja. De várjunk csak – háborús időkben a dolgok rendje felborul. Amikor a háború megnyerése a legfontosabb, elfogadható, hogy a kormány, és nem a magánszektor kap jó feltételekkel hiteleket. És hogy hol van ebben az ideológia? Valójában annak hallgatólagos elismerésében, hogy békeidőben elsődlegesen a magánszektor hiteligenyét kell kielégíteni, mert magasabb a társadalmi hasznossága. Valóban így van? Két feltételezés képezi ennek a kijelentésnek az alapját: először, hogy a hasznosság megbízható mércéje a jövedelmezőség, és másodsor, hogy a közkiadások hasznosságának megítélése – békeidőben – egyáltalán nem lehetséges. Elegendő csak az "externáliák"-at említenem, hogy világossá váljon, kizárólag megtérülési rátákkal a társadalmi haszon nem mérhető, vagy hogy hangsúlyozzam, *lehetne* felméréseket készíteni a két szektor megfelelő társadalmi hasznosságáról. Az egyes kutatások végeredménye bizonytalan. Ámde én meglehetősen biztos vagyok abban, hogy a privát szektornak tulajdonított ekkora társadalmi előny, legalábbis, kétes feltételezés.

Végül hadd próbáljak meg a dolgok végére járni. Remélem sikerült megmutatnom, hogy a közgazdasági elemzés ideológiai megfontolásokkal van átitatva, melyek funkciója, hogy a lehető legnagyobb részét elfedjék a kapitalista társadalmi rend jellemzőinek. Mi az oka ennek a meglehetősen ideologikus (azaz részrehajló) nézőpontnak?

Erre a kérdésre nem tudok semmiféle biztos választ adni. Ha a tulajdonról szóló vitában rendszeres elferdítésről lenne szó, a válasz az lenne, hogy a torzítás segíthet az ügyet a leginkább előnyös, bár nem feltétlenül a legpontosabb, megvilágításba helyezni. Lehetséges persze, hogy a közgazdászok szívük mélyén maguk is kapitalisták, és meggyőződésük nyilvánosság előli elrejtésével társadalmi pozíciójukat, valamint jövedelmeiket akarják megvédeni. De én nem fogom ezt feltételezni. Az ideológia közgazdászok általi felhasználása inkább egy másik cél eléréséhez nyújtott hasznosságból ered, mint a kapitalizmus megoltalmazásából a jogos kritikával szemben. Ez a magasabb cél ahhoz a magyarázat-rendszerhez való közelítés, amit tudománynak hívunk.

A tudományos gondolkodás valószínűleg a legmegbecsültebb foglalatosság azok közül, amik kitöltik összetett modern életvitelünket. A tudománnyal való foglalkozás bizonyos lelki tisztaságot és a korábbi vallásos törekvésekhez hasonló magasztos célkitűzést feltételez. Ehhez járul még hozzá az, hogy a közgazdaságtan – művelői számára – megközelíti a tudományt: Sőt, majdhogynem tudomány: a társadalmi elemzések közül ez az egyetlen, amelyben található hasonlóság a tudományos magyarázat törvényszerű belső felépítéséhez.

A közgazdaságtanban ez a törvényekre épülő belső alap nem fizikai állandók támaszkodik, hanem arra a figyelemre méltó tényre, hogy megegyező pszichológiai inger – az árak növekedése vagy esése – ellentétes reakciókat vált ki a társadalom két csoportjában –vevőkben és eladókban. Innen már csak egy apró lépés keresleti/kínálati függvény (gyakran bonyolult matematikai képletekkel kifejezve), a mértani ábrák, és az egyensúly fogalma – egy tudományos folyóirat összes kelléke. Remélem megbocsátják, hogy újból megemlítem, amiről már túl sokszor írtam, tudniillik, hogy egy marslakónak megbocsátható, ha *az American Economic Review*

egy számát kezébe véve arra a következtetésre jutna, hogy az egy fizikus szaklap. A törvényeken alapuló alátámasztások minden nyilvánvaló gyengeségük ellenére valóban bevezetik az elemzés lehetőségét a közgazdaságtanba, amire a szociológusok, politológusok és hasonlóak irigykednek.

Furcsa módon ez még nem teszi feltétlenül a közgazdaságtant a legmélyrehatóbbá ezen vizsgálati módok közül. Ha tudni szeretnék, hogy egy busman vadászcsoporthoz miért úgy osztja fel zsákmányát, mint ahogy teszi, akkor egy antropológustól olvasnak, nem egy közgazdásztól. Ha tudni szeretnék, miért úgy néz ki a politikai színtér, ahogy kinéz, gyanítom, többet tanulhatnak de Tocqueville-től, vagy Robert Bellah-tól, mint Jeremy Benthamtól és Gary Beckertől.

Meddig kell ezt erőltetni? Nem tudom. Mélyen meg vagyok győződve, hogy a közgazdaságtan egy olyan magyarázat-rendszer, amelyik csak a kapitalizmushoz kötődik (észre fogják venni, hogy húzódozom az "elmélet" szó használatától). Hiszem, hogy kapitalisztikus belső működés nélküli társadalmakra való kiterjesztésével a közgazdaságtan saját magát gyengíti. A kapitalista bázistól való függőség elismerése mélységet és érvényességet adna a közgazdaságtani következtetéseknek. És messze nem holmi részrehajló módon adna "politikai jelleget" a felfedezéseinek, hanem olyan erőt kölcsönözne nekik, amilyennel most nem rendelkeznek. A közgazdasági elemzés ereje végtére is azon társadalmi-politikai megegyezések elismerésén, és nem tagadásán nyugszik, amelyeket megérteni, és ha lehetséges, tökéletesíteni szeretne.

fordította: Remák Edit

Trautmann László:

Egy vita tanulságai

Kemény Vagyim cikkét fontos elemnek tekintjük, hiszen önmagában a vita ténye is nagy jelentőségű. Nagyon régen fordult elő ugyanis az, hogy a TEK-en belül egymás mellett létező – esetenként egymást kizáró – irányzatok kölcsönhatásba kerüljenek egymással, reflektáljanak egymás gondolataira. Azt soha nem lehetett állítani, hogy csak egy irányzat működött volna, azonban az irányok egymással nem kommunikáltak. Mindig létezett egy "mainstream" és ennek alárendelten működtek a többiek, anélkül, hogy érzékelhető lett volna: ez utóbbiak elméleti kritikáját próbálják adni az előbbinek, csak éppen nem a marxi kategóriák szintjén (ennyiben persze ők maguk is korlátosak voltak), hanem egy meghatározott polgári fogalomrendszeren belül. Amennyiben még ez a kritérium is teljesült, annyiban végképp elutasítandónak kellett tekinteni az irányzatot. Magukat a polgári kategóriákat a klasszikus, Marx előtti fogalomrendszerből örökölték ezek az alternatív irányzatok, és így a mainstream könnyedén cáfolta Marxszal a Marx előttiakat. Azt, hogy a polgári elmélet is fejlődik könnyedén elintézték, mint külsődleges, véletlen elemeket, a butaság fejlődését. Azok a körök, vagy elméleti irányok, akik alternatívnak minősültek tehát nem elméleti teljesítményükkel, érdeklődési körükkel emelkedtek ki, legitimitásukat csak közösségi munkájukkal nyerhették el. És fordítva, miután nem elméletileg voltak tisztázva a problémák, ezért a renitensekkel szemben csak közösségi munka alapján lehetett fellépni – és ez a legrosszabb ízű viták melegágya volt. Ebből következően a kollégium elméleti fejlődése egyrészt a magukat marxistának valló körök önfejlődése, másrészt a kritika implicit térhódításának következménye volt – hiszen a kultúráltabb körvezetők mégiscsak beemelték ezeket a kritikákat, anélkül, hogy el lett volna ismerve az alternatív irányzat legitimitása. Ebből a szempontból a rendszerváltás a kollégiumon belül csak annyi változást jelentett, hogy megindulhatott a harc a mainstream birtoklásáért, de azt nem, hogy a kollégium az egymás mellett létező körök egységét jelenti, ahol persze maga ez az egység is egy önálló entitás.

A helyzet ellentmondása azonban éppen az, hogy ezt a vitát olyan kezdeményezte, aki maga nem híve a vitának. Ami ugyanis vitapartnerünk álláspontjából fakadna, az a párbeszéd, amire ő minket buzdítani is szeretne. Azzal érvel, hogy írásainkat tekintsük olvasatnak és fogadjuk el vagy legalábbis reflektáljunk más elemzésekre. Azt a felfogást szeretné elfogadtatni, hogy csak a párbeszéd igazsága létezik. Csakhogy a párbeszéd csupán annyit jelent, hogy egymás mellett beszélünk, kicseréljük gondolatainkat, különösebb következmények nélkül. A vitának ennél súlyosabb tartalma van – ott létezik egy igazság, aminek birtoklásáért a felek megküzdenek. A párbeszéd igazsága annyi, hogy nem létezik igazság, azaz az együttélés érdekében el kell tekinteni az igazság kategóriájától. Ez a posztmodern illetve a modern politikai filozófiák egyik nagy felismerése. Ha az igazságot azonosítjuk a tudással, akkor a fenti tétel úgy módosítható, hogy azt kell tudnunk, hogy nem szabad tudnunk létünk érdekében. Formailag ez az állítás nagyon közel áll Szókratész híres tételéhez: azt tudom, hogy mit nem tudok. Mi a kettő között a különbség ebben a példában? Az első esetben az *Elfújta a szél* különböző értelmezéseit egyenrangúaltnak kell tekinteni, nem azért, mert mindegyik értelmezés gondolatilag ekvivalens, hanem a tolerancia jegyében, mert mindannyian emberek vagyunk. Ha ugyanis megengednénk a gondolati hierarchiát, akkor ezzel már egy hatalmi problémát is felvetnénk, ami magában hordja a zsarnokság lehetőségét. Ezt ki kell zárni és ezért nem megengedhető a kizárólagos értelmezés.

Csakhogy az elemzés nem öncélú játszadozás, hanem az elemző részéről egy olyan probléma leküzdése, amelyik bizonyos szempontból és bizonyos mértékig saját létét korlátozza. Adott esetben az *Elfújta a szél* érzelmi hatását próbálja tisztázni saját maga számára. Amennyiben az értelmet többre tartjuk az érzelemnél, annyiban létének kiterjesztéséről beszélhetünk. Az első tétellel azonban lemondunk ennek az elemzéséről, hiszen nem gondolható végig az a fonna, amelyben az *Elfújta a szél* elemzője magasabb gondolati szintre jutott. Ebből két probléma fakad: egyrészt nem adható olyan általános forma, amellyel mindenki megoldhatja léte problémáit, lemondunk a tág értelemben vett nevelés (a szocializáció) elveiről, azokat alárendeltük az érzelemnek és a véletlennek. Így pedig

visszajutunk a laissez-faire állapothoz: van akiből bróker lesz, van akiből kutató. anélkül, hogy a különbségnek társadalmilag tudatára jutnánk. Másrészt nincs eszköze a társadalomnak arra sem, hogy a társadalom számára káros gondolatok tért ne hódítsanak. Ha nem tudjuk azt, hogy kinek számára szimpatikus Rhett Butler viselkedése és kinek Ashleyé, akkor azt sem tudjuk, hogy ki hogyan viselkedik a másikkal és kiből lehet bűnöző és kiből nem. Nyilván az adott példa kicsit profánul hangzik, de manapság a viták a Mein Kampf kiadása körül jól mutatják ennek a helyzetnek a fonákságát. Így ha meg akarjuk védeni magunkat, akkor szükségképpen tudnunk kell azt, hogy a másik mit gondol az együttélésekről. Ez pedig nem deríthető ki kérdőívek segítségével, lehetséges, hogy az *Elfújta a szél* nyújt támpontot ehhez.

Ehhez képest Szókratész tétele minőségi ugrást jelent, hiszen itt a társadalom (vagy annak egy része) rendelkezik a tudással, ami azonban csak arra terjed ki, hogy megismerhető az a forma, amelyben a tudással nem rendelkezők a tudás birtokába juthatnak. Ebben a mondatban ugyanis a tudás és a nem-tudás közötti határ látszólag bizonytalan, mintha egybecsúszna a két kategória – szemben az előző tétel látszólagos zártságával és ellentmondás-mentességével. Csakhogy a tudás mégiscsak felülmúlja a nem tudást, megjelenik a hierarchia ebben a mondatban: tudom, amit nem tudok. Ahhoz, hogy kikászálódjunk ebből, a tudás fogalmát kell tisztáznunk. A mi értelmezésünkben a tudás nem ismeretek tárháza, hanem az ember vagy a társadalom (ebből a szempontból mindegy) léte és létfeltételeire vonatkozó rendszer. Nem általában kell ismerni a világot, hanem azért, hogy létünket fenn tudjuk tartani, azaz létfeltételeink bizonytalanságát ki tudjuk küszöbölni. Ez az elképzelés egyébként nem idegen a modern közgazdaságtantól és a posztmodern filozófiától sem. Csak ezekben az esetekben a problémát vagy az egyén szintjére redukálják (mint például Hayek, aki az egyéni tervezés szintjét soha nem tagadta és a társadalom fogalmát visszavezette a cserére való hajlamra), vagy az egyén esetében az érzelmet az értelem elé helyezik (ezzel rokon James Buchanan véleménye), és akkor persze azonnal felmerül az ember fogalmának kérdése, hiszen ezzel a gyermeket a felnőtt elé helyezik. Nem állítjuk, hogy a gonosz felnőttel szemben nem lehet igazsága a romlatlan gyermeknek, de ezt

történelmileg múltó pillanatnak tekintjük. A hayeki álláspont – ami egyébként talán amiatt közgazdasági, mert hiszen a közgazdász mégis csak racionálisan próbál érvelni a létfeltételekre vonatkozóan – tovább is gondolható. Az egyéni tervezés legfőbb gátja a másik ember, az ő tevékenységét kell mindenekelőtt tisztázni, ha ki akarjuk számítani saját jólétünket. Ez azonban már intézményt igényel, ahol a cselekedetek láthatóakká és világosakká válhatnak, az intézmény pedig maga a társadalom. Ezt megint csak felismerték a közgazdászok, még ha nem is vallották be teljes egészében, hiszen a játékelmélet ennek modellezése. Annyit szeretnénk csak hozzátenni ehhez, hogy nem csak a stratégiákat kell levezetni a hasznosságból és az önérdekből, hanem a játékszabályokat is. Nem egyszerűen a Természet alakítja ki ezeket, hanem az emberek közösen azért, hogy a stratégiák kiszámíthatóak és ezáltal az emberek kezelhetőek legyenek. A játék vagy az intézmény ebből következően nem csak a piac lehet, lehetnek mások is, és az is előfordulhat, hogy az adott intézményen belül van olyan, aki a játékszabályokat alakítja és van olyan, aki csak játszik. A tudás – Szókratész tételében – éppen ezekre a játékszabályokra vonatkozik. Nem tudom, hogy mit fognak játszani az egyes szereplők pontosan, azaz nem tudom, hogy pontosan milyenek, de azt igen, hogy hogyan nyilváníthatják ki mibenlétüket. Az eredeti példával élve: nem tudom, hogy ki a gonosz eleve és ki nem. Azonban abból, hogy ki szereti Rhett Butlert és ki Ashleyt, már világosan következhet egy adott helyzetben való viselkedés – és persze a helyzetet úgy fogom alakítani, hogy a gonosz terét minél szűkebbre vonjam.

A gondolatmenet végén hadd éljünk még egy példával: nem tudjuk, hogy ki ért egyet velünk és ki nem. A cikket azért kell megírni, hogy ez kiderüljön. Így a forma, amelyben és amiről a véleményünket kifejtjük egyben meghatározza a vita erőterét is; a játékszabályokat hiszen nyilván teljesen más a vita akkor, ha élőszóban, vagy ha egy folyóirat hasábjain zajlik. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Szókratész esetében a tudás a formára, az egyéni vagy társadalmi tudat mozgására vonatkozik, arra nem, hogy ez a tudat minek kapcsán végzi el ezt a mozgást, mi a tudat számára az az anyag, amit tartalomná formál.

Természetesen ez a tudás, illetve az egész eddigi gondolatmenet magában rejti a hierarchia és a hatalom fogalmát. Mindenki, aki a létfeltételeit birtokolni szeretne hatalmi pozícióra tör és ez nem egyszerűen irracionális vágy. Gondolkodásunkhoz szükségünk van egy körre és ezt a kört illetve a körhöz szükséges infrastruktúrát biztosítani szeretnénk. Emiatt szükségképpen hatalmi pozíciót szeretnénk kivívni. Ebből azonban nem következik szükségképpen, hogy más köröket szeretnénk megszüntetni. Miután különbözőek vagyunk ezért létfeltételeink ki is egészíthetik egymást, azaz adott esetben lehet, hogy én vagyok hatalmon, más helyzetben pedig beosztott leszek. De az is elképzelhető, hogy hatalmamot csak másokkal együttműködésben tudom működtetni, és persze a többiek is csak velem együtt. Ez utóbbi éppen kölcsönössége miatt lehet előnyös számomra még akkor is, ha nem leszek egyedül hatalmon. Ebben az esetben természetesen a tudás fogalma is átalakul. Már nem kizárólag egy személy rendelkezik a tudással, hanem a testület együttesen birtokolja azt, bár ettől még a tudás tudás marad. Így az *Elfújta a szélről* szóló véleményem még nem tudás, de amennyiben sikerül tudományosan, a logika szabályait nem felrúgva végső álláspontot kialakítani, annyiban ez tudás, törvény a társadalom egésze számára. Ez utóbbi formát azért is emeltük ki részletesebben, hogy világos legyen: hatalom és zsarnokság nem feltétlenül tartozik össze. A lehetőség mindig fennáll és ezért mindig mindent meg kell tenni, hogy ne következhesen be, de ezenközben nem szabad a másik végletbe sem esnünk, nem mondhatunk le hatalomról általában, biztosítanunk kell a jövőnket.

A kicsit hosszúra nyúlt bevezető után lássuk Kemény Vagyim első cikke vonatkozó kritikájának részletesebb taglalását. Négy fő pontot emelt ki, amelyek kapcsán kifejezte (egyet) nem-értését. Ezek (a) a széles értelemben vett propaganda, (b) a klasszikusság, (c) a jóléti állam és (d) a politikai gazdaságtan. Sorjában reagálunk mindegyikre.

(a) A kritikában a következő íródik le: "mivel az író saját korának gyermeke volt, az adott időszak problémái, értékei, hangulatai, egy szóval "világa" őt is meghatározták és ez nyilvánvalóan a regényen is látszik – *valamennyire*. A lényeg pont a

valamennyirén van." Majd úgy érvel, hogy az egymástól távol eső fogalmak azért nem kapcsolhatók össze, mert nem arra vállalkoztunk, hogy Mitchell személyiségrajzát felvázoljuk, ahogyan ő maga transzformálta világot egy regénybe, hanem önkényesen összekapcsoltunk különböző kategóriákat. Hiszen ami közös bennünk, az csak az anyag, a világ, amiben élünk. Világmegértésünk azonban gyakorlatilag közölhetetlen. Ezzel szemben a bevezetésben is amellet érveltünk, hogy világmegértéseink szükségképpen összekapcsolja a biztonságra való törekvés. Ha pedig ez így van, akkor Margaret Mitchell regényének nem csak oka, hanem célja is van, és a kettő egybe is esik. Ez a cél pedig nem csak az ő magányos küzdelme, hanem szükségképpen összefonódik a 30-as évek minden más eszmeáramlatával, hiszen mindegyik ugyanarra a problémára irányul: az emberiség fennmaradásának biztosítására. Természetesen ez minden korszakban másként vetődik fel, ott és akkor a három nagy társadalomelméleti irány: a fasizmus, a sztálinizmus és a New Deal közötti választásra. Felvethető, hogy amit mi most politikai kategóriákkal fejeztünk ki, azt miért nem lehetne filozófiaikkal vagy gazdaságiakkal. Ezt nem utasítjuk el, csak azt állítjuk, hogy ezek egyenértékűek, átfordíthatóak egymásba, illetve a politikaiak a legmagasabb szintű kifejezései a problémának. Ennek igazolására később visszatérünk. Ennek az is a következménye, hogy adott korszakban minden tudattermék a három rendszer közötti választást segíti, így Margaret Mitchell a New Deal mellett teszi le a voksát. Ennek valószínűleg meg lehetne találni az empirikus bizonyítékait is, mint ahogy mindennek. Ezzel szemben mi erősebbnek érezzük a filozófiai okfejtést, de elismerjük, hogy egyik sem pótolja a másikat. Ebből azonban nem következik, hogy közvetlenül és önmagában az empiriával lehetne cáfolni az elméletet.

Persze Margaret Mitchell nem volt Roosevelt kampányfőnöke és a szélesebb értelemben vett propagálás csak ennyit jelentett. Ezzel azonban nem szeretnénk megkerülni a propagálás kifejezés értelmét. Ezen mi azt értjük, ahogyan a szélesebb tömegek számára, azaz a nem-ideológusok számára az ideológusok világossá teszik az alternatívákat. Ezzel persze bele is bonyolódunk egy újabb kifejezésbe, az

ideológiába. Kiindulva tudás-fogalmunkból azt mondhatjuk, hogy az ideológia a hatalom elmélete, az a forma, ahogyan az emberiség tudatára jut konfliktusainak és ezek megoldásának. Fontos megjegyezni, hogy az emberiség nem feltétlenül minden egyes ember; elég, ha a játékszabályokat alakítók jutnak először tudatára a konfliktusnak. Másrészt az ideológia nem feltétlenül maga a hatalomgyakorlás, hiszen attól, hogy valaki tudatára jut a konfliktusnak, az még nem oldódik meg, ennyiben materialistának tartjuk magunkat. Egyik lehetséges gátja ugyanis az elmélet gyakorlattá válásának a tömegek tudata. Hiába világos adott esetben a New Deal elmélete az agytröszt számára, ha azt nem tudja elfogadtatni a tömegekkel, akkor dugába dőlt az egész konstrukció.

Ennek a két kategóriának szétválasztására legjobb példa éppen a sztálinizmus, amelyik olyan intézményeket teremtett, ahol nem volt mód az ideológia és a propaganda ütköztetésére. Vagy az ideológiát fogadta el a hatalom, és akkor a tömegek ezt erőszakként élték át, vagy engedett a népnek és akkor az ideológusok kerültek börtönbe. A kettő kölcsönhatása csak elidegenedett módon került végrehajtásra. Ezt az intézményi struktúrát – amely tagadhatatlanul a felvilágosodásból származik – a New Deal, illetve az USA gyakorlata felváltja egy rugalmasabb, átjárhatóbb szerkezettel. Ennek tényege egyrészt az, hogy magukat az ideológusokat kényszerítik propagálásra, az állandó konfrontálásra a köznapi tudattal. Ilyen intézménynek tekintjük az egyetemeket (szemben a sztálinista intézetekkel), vagy a demokratikus intézményrendszert, amikor is el kell magyarázni a konfliktust a buta politikusnak – és aztán persze ez a politikus magyarázza el választóinak. Ezzel arra kényszerítik a hatalom filozófusait, hogy elméleteiket igazítsák a mindennapi élethez, így teremtve meg az eszme anyagi erővé való válásának feltételeit. Másrészt a mindennapi életből is van felemelkedési lehetőség az ideológia szintjére. Amennyiben ugyanis a mindennapi tudat számára világos lesz a konfliktus és annak megoldása, és nem csak sodortatja magát, annyiban maga is ideológussá válik, hiszen olyan helyzetet tud kialakítani, amikor uralkodik létfeltételei fölött – és ez a tudás kritériuma. Ezzel persze nem csak saját helyzetét javítja, hanem általában egy egész csoport vezetőjévé is válik. Azaz ez a rugalmas intézményrendszer a mobilitást jelenti, ahogyan az ideológusok köre bővül vagy szűkül. Az ugrást a propaganda és az

ideológia között éppen az mutatja, ahogyan az adott személy egy intézményrendszer alakítójává is válik és nem csak elszenvédőjévé. A propaganda arra szolgál, hogy a meglévő intézményrendszert elfogadtassa a különböző szereplőkkel. Az ideológia esetében már ennek az intézménynek történelmileg múltó jellege is világos kell, hogy legyen – és ezzel együtt az a funkció is, ami viszont örök. Az *Elfújta a szél* nem a rabszolgaság propagálása, pedig láthatóan erre a déli hagyományra alapoz, hanem a gondoskodásé. A kettő összekapcsolása – ez a propaganda szintje. Szétválasztása azonban már az ideológiára tartozik, mert előrevetíti a 60-as évek polgárjogi mozgalmait és ezzel a New Deal megszűnését is. Ezzel válaszoltunk a (b) problémára is, mert klasszikusnak azt a szerzőt tekintjük, aki a létet egységben tudja kezelni, azaz látja ellentmondásosságát és egységét. Mitchell ugyanis Scarlettet nem makulátlannak ábrázolta, hanem megmutatta, hogy létfenntartása csak a bűnön keresztül érvényesül és a bűntelen létfenntartás már kivezetne a New Dealból, illetve az ezt követő jóléti állam modelljéből.

(c) Így jutunk el a jóléti állam fogalmához. Azt a korszakot, amelyiket a gazdaságtörténeti szakirodalom az állami beavatkozás korszakának, vagy közgazdaság-elméletileg a keynesi gazdaságpolitika néven szoktak összefoglalni, mi jóléti államnak nevezzük. Ez sem a mi találmányunk, hiszen a szakirodalomban ismert ez a kifejezés. Lényegesebb azonban ennek a korszaknak átfogó momentuma. Ennek mi azt tartjuk, amit az előző példa kapcsán már érintettünk: az emberekről való olyan gondoskodást, ami szabadságghiánnyal párosul. Az állami beavatkozást tehát pozitívnak tartjuk, amennyiben célja mindenki számára a létbiztonság megteremtése, de annyiban azonban káros, amennyiben a létbiztonság megteremtése miatt kiiktatja a gondoskodott akaratát, afölött, ahelyett intézkedik.

Ebből a definícióból számtalan következmény fakad, amelynek részletezése itt nem feladatunk, csupán egy elemre, amely a regénynek is hangsúlyos eleme, szeretnénk felhívni a figyelmet, ez pedig az élelem problémája. A jóléti állam egyik célja az éhségtől való megszabadítás; és aki olvasta a regényt az tudja, hogy az egyik nagyjelenet benne Scarlett elhatározása, hogy nem fog többet éhezni. Ez azonban nem azt jelenti, hogy ezentúl a "bőség kosarából

mindenki egyaránt vehet", hanem egy meghatározott minőségben van bőség, nevezetesen mindig elegendő kenyér és tej van, Ezek a politikailag fontos élelmiszerek, minden más ehhez képest luxus. Ez tehát előrelépés, az éhezéstől való felszabadítás. De megtalálható a szabadsághiány is, hiszen nincs mód a gazdagabb, változatosabb étrendre, az egészségesebb táplálkozásra – és ennek következménye az infarktusok nagy száma ebben a korszakban. Nincs mód annak megértetésére a tömegekkel és részben a hatalommal, hogy nem ételről kell gondoskodni, hanem a létfenntartásról és ennek csak egy része az étel mennyisége. Természetesen ha nincs étel, akkor ez a rész az egészséget jelenti. Ez a példa arra is rávilágít, hogy nincsenek alapvető szükségletek a lét fenntartása szempontjából; illetve minden szükséglet alapvető. A jóléti államban úgy vélték; hogy az ember fiziológiai szükségletei alapvetőek, erről kell gondoskodni, ami ezen felül van, az csak sallang – és itt mindenki a saját felelősségére tevékenykedhet. Ehhez tartozik a kultúra, a politika stb. A társadalom tehát alrendszerekre tagolt, ahol a társadalom stabilitását a gazdasági alrendszer adja meg az alapvető javak biztosításával. Ez – ami látszólag egyébként marxista gondolat – teljes félreértése az embernek, redukálása a gyomorra. Ha azonban a társadalmat így fogjuk fel, akkor a közgazdaságtan és a politikai gazdaságtan a gazdasági alrendszer tudománya. Az egész eddigi okfejtésből azonban annak is világosnak kell lennie, hogy mi nem értünk egyet ezzel a felfogással, és ennek kifejtése a válaszuk a (d) pontra.

Ha az ember lényegét létfeltételeinek tudatos ellenőrzésében és biztosításában látjuk, akkor ez azt is jelenti, hogy minden lépése – amennyiben emberi – erre irányul. Ez a tevékenység eleve kettős: egyrészt a természet átalakítására vonatkozik, hiszen minden létfeltétel a természethez kötődik, másrészt a társadalomra, hiszen minden létfeltétel egy társadalmi viszonyrendszerben születik meg. Nem egyszerűen arra gondolunk itt, hogy szűkebb értelemben termelni csak közösségileg lehet, hanem arra is, hogy a termék biztosítása, a fogyasztás élvezete is közösségi formában történik. Ezt azért is fontos itt megjegyezni, mert ebből a szempontból egyre megy, hogy a történelem hajnala Robinson Crusoe vagy a horda. Mind a kettő ugyanarra fut ki. A

fenti két viszony nem választható szét egymástól, hiszen amikor a természethez viszonyulunk; akkor ezzel egyidejűleg termeljük a társadalmat is és fordítva. Tehát például, amikor ezt a cikket írjuk, akkor nem egyszerűen Kemény Vagyimhoz tisztázom a viszonyomat, ami látszólag tisztán társadalmi probléma, hanem a jelenleg uralkodó eszmerendszer átalakítására is kísérletet teszünk, amit ő közvetít felénk. Ez pedig már a természet kategóriájába tartozik, hiszen egy készen kapott anyagról van szó. Nem hisszük, hogy részletezni kell, hogy természetben nem fű-fa-virágot, hanem az anyag fogalmát értjük, mindazt, amit az ember készen kap, és aminek tartalommal formálása a feladata. Fölvehető, hogy akkor Kemény Vagyimhoz fűződő viszonyunk mitől társadalmi? Erre csak azt válaszolhatjuk, amivel a gondolatmenet kezdődött: azért, mert csak Kemény Vagyimmal együtt tudjuk kialakítani végső álláspontunkat az *Elfújta a szélről*, attól társadalmi, mert hajlandónak mutatkozott az együttgondolkodásra.

Ebből következik, hogy a létfeltételek számtalan ágra illetve ágazatra bonthatóak és mindegyik rendelkezik egy sajátos természetátalakítási és társadalomszerkezeti tulajdonsággal. Csak a legegyszerűbb példán bemutatva: nyilván egy társadalom agrár jellege nem csak az ekében és a lóban mutatkozik meg, hanem a királyságban és császárságban is. Az ennél finomabb elemzés képes lenne az ágazatok egész sorát bemutatni és egymáshoz való viszonyukat tisztázni, de ez már nem ide tartozik. Amit azonban szeretnénk leszögezni, hogy felfogásunk szerint minden emberi tevékenység besorolható ágazatba, tehát a jazz-balet is, az absztrakt festészet is és még ez a vita is. Hogy melyikbe, azt csak egy mélyebb elemzés mutathatná meg. Ebből viszont már adódik a politikai gazdaságtan fogalma is, ami a létfeltételek ellenőrzésére és biztosítására vonatkozó tudomány. Nyilvánvaló, hogy ez nagyon szélesen meghatározott, de felfogásunk szerint ez a diszciplína fogja át a többi tudományt is. Annyiban különbözik a filozófiától és a tudományos szocializmustól illetve politikaelmélettől, hogy a politikai gazdaságtanban mindig a létfeltételek anyagi vonatkozásaira kerül a hangsúly, arra, hogy a természet társadalmi átalakítása és ellenőrzése milyen intézményeket követel meg. Más oldalról: a politikai gazdaságtan

azzal foglalkozik, hogyan válik az eszme anyagi erővé. Látszik, hogy a három tudomány nagyon közeli kapcsolatban van egymással csak amíg a tudományos szocializmusban a hangsúly a különbözőképpen tagolt társadalom egybefogására kerül, az osztályviszonyokra, illetve a filozófiában az elvont lét különböző vonatkozásainak elemzésére, addig mi az ágazatot tekintjük osztályozási szempontnak. Az ágazatok viszonya lehet hierarchikus és vertikális egyaránt. Amennyiben igaz a tudásra vonatkozó okfejtésünk, annyiban minden társadalomban, minden korban kell lennie egy csoportnak, amelyik ezt az irányító funkciót betölti – és ők egy meghatározott ágazatot is képviselnek. Ezt nevezzük mi húzóágazatnak. Ez tehát nem egyszerűen azt jelenti, hogy melyik területről származik a legtöbb profit, hanem azt a szerveződési módot is, ahogyan a társadalom fenntartja saját létét és ettől nem lesz közhely vagy mechanikus minden korszakban a húzóágazat keresése.

Mindebből látszik, hogy ez az elmélet a totalitás igényével lép fel, ami biztos sokakban rossz emlékeket ébreszt, mintha újra felmerülne a zsarnokság lehetősége. Hogy ez ne következzen be, kérünk mindenkit, hogy kapcsolódjon be a vitába valamilyen formában.

Büttl Ferenc:

"A görögök megértése" ¹

a vita

A vita célja – ha a szót hagyományos értelmében használjuk – a meggyőzés. A vitapartner meggyőzése a magam igazáról, vagy az én meggyőzetésem általa az ő igazáról [mielőtt újabb vádak érnek: valós vagy vélt igazságokról van szó], esetleg – nem ritkán – valami új, közös igazság felfedezése, meglátása az eredmény. Ha a vitapartnerek közül bármelyik, vagy mindkettő képtelen elismerni saját álláspontjának tarthatatlanságát vagy annak részigazság mivoltát, és görcsösen ragaszkodik állításaihoz – minden támaszát elveszítve, az ellenfél érvei alatt "összerogyva" marad a dacos "csak!" –, akkor a vitát meddőnek, vagy terméketlennek hívjuk. Van azonban a fentiekben – bár a kimenet többféle – valami közös, nevezetesen az, hogy a vitázó felek minden esetben premisszaként elfogadják, hogy *van igazság, és ezt az igazságot meg lehet ismerni. Az igazság ismerete a tudás.*

Ha ezt a premisszát elvetjük, akkor azt állítjuk, hogy *nincs igazság* (van, de megismerhetetlen), azaz nincsen tudásunk a dolgok felől, csak ismereteink vannak róluk és *véleményünk*. Ebben az esetben nem beszélhetünk vitáról. Az egymással folytatott beszédet hívhatjuk eszmecserének, véleménycserének, beszélgetésnek, de vitának nem.

A jelen szituáció érdekessége, hogy egyikünk (én) az első álláspontot osztja, míg másikunk (Vagyim) a másodikkal ért egyet. Így a párbeszédet talán hívhatjuk kvázi-vitának, jelezve azt, hogy az egyik fél a tudása igazságát szeretné bizonyítani, míg a másik nem ennek a tudásnak az igazságát kérdőjelezi meg, hanem azt, hogy a tudás mint olyan, egyáltalán létezik.

---

¹ Kemény Vagyim: *Megjegyzések két Fordulat-cikkhez* – második alcím in: *Fordulat*, 1996. ősz 96. old.

tudás és vélemény

Az pedig, hogy *a tudás és vélemények világa*, vagy *a vélemények világa* mellett voksolunk-e nem egyszerűen világnézeti kérdés. Ez hatalmi-politikai kérdés. A tudás és vélemények világának mondása egyúttal hierarchia mondása is, amely hierarchiában az lesz az irányt adó hatalmi központ, aki (ami) a tudást birtokolja. Ha csak vélemények vannak, akkor nincsen hatalmi centrum.

Platón számára természetes volt, hogy létezik megismerhető igazság. Az igazság keresése, megtalálása pedig a filozófus célja, feladata. A filozófus lesz a tudás birtokosa. Sőt, a filozófus az állam vezetője keli legyen, még akkor is, ha mint egyén így boldogtalanabb lesz – "a filozófusokat kényszeríteni kell az államvezetésre" –, mert a közösség érdekei és boldogsága ezt teszi szükségessé. Nevezetesen azt, hogy az vezesse az államot, aki birtokolja a tudást. A tudás a létre irányul, a nem tudás a nem-létre. A vélemény a kettő között helyezkedik el.

"SZÓKRATÉSZ: Azt állítottuk az előbb: ha olyasmi tűnik fel nekünk, ami egyszerre létező és nem létező, ez a tökéletes létező és az abszolút nem létező között található, és nem irányul rá sem a tudás, sem a nem tudás, hanem valami a kettő között.

GLAUKÓN: Helyes.

SZÓKRATÉSZ: No most a kettő között felbukkant az úgynevezett vélemény."²

A tudás vezető szerepéhez nem férhet kétség. A tudás és hatalom ugyanakkor azt is jelenti, hogy a mindenkori hatalomgyakorlónak rendelkeznie kell a tudással, hogy a közösség létét – ezáltal saját helyzetét – biztosíthassa. A tudás létre irányulásának értelme a lét kikérdezése, amely kikérdezés a létező létére kérdez rá (miért van inkább a lét, mint a semmi³). A kikérdezés nem játék. A lét megismerésének, a tudás megszerzésének a célja minden esetben a lét fenntartása. *A lét maga a tét.*⁴

² Platón: *Az állam* 478d, Gondolat Könyvkiadó Budapest

³ M. Heidegger: *Bevezetés a metafizikába* 1. §, Natúra Bölcsélet Budapest, 1995 – tartalmi idézet

⁴ M. Heidegger: *Lét és idő* 4. §, Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1989 – tartalmi idézet

A tudásra, az igazságra szükség van. A hatalomgyakorlónak tudnia kell, hogy milyen feltételek biztosítják (sőt, biztosítják a lehető legjobban) a közösség létét és hogyan lehet ezeket a feltételeket birtokolni; mégpedig nemcsak azt kell tudnia, hogy melyek a mai lét biztosítékai, hanem a jövő feltételeit is ismernie kell. Ha a hatalomgyakorló nem rendelkezik ezzel a tudással, akkor saját léte és a közösség léte egyaránt veszélybe kerül. Ha rosszul vezet – a tudás hiányában – akkor forradalom (tág értelemben használva a szót) fogja helyreállítani a tudás hatalmát, hogy a lét veszélyeztetettsége megszűnjön.

[Történetileg:] az ókori városállamokban – a termelőerők alacsony fejlettségi szintje miatt – állandóak voltak az élelmezési problémák, a gabonakérdés, illetve földkérdés tehát létkérdés volt. Létkérdés volt továbbá a többi poliszhoz, illetve a környező birodalmakhoz (főként Perzsiához) való viszony. Hódító háborúk viselése és a meghódítottatás elkerülése a "külső" viszonyrendszerben, a városfalakon belül pedig a szélsőséges sztaszisz⁵ (zavargás, lázadás) kiküszöbölése maga volt a lét fenntartása. Ha a hatalomgyakorló nem bírt a tudással, vagy tudása nem az igazság volt, hogy hogyan kell a létet fenntartani, azaz a lét feltételeit birtokolni, akkor vagy megszűnt a lét (pl.: Karthágó); vagy abszolút bizonytalanná vált (pl.: Messzéné leigázása Spárta által), ugyanis a meghódított város polgárai a hódító városnak nem válnak polgáraivá, így törvényen kívülivé válnak⁶, vagy forradalomhoz, a hatalomgyakorló bukásához vezetnek (pl.: demokrácia restaurálása Athénban Kr. e. 403).

A lét maga a tét. De nem egyszerűen a lét az amit fenn kell tartani, hanem a szabadság és a lét: a *jó-lét*. A szabadság maximája mindig a történeti kontextusban határozódik meg, de értjük rajta a szabadság mindkét oldalát: szabadnak-lenni-valamitől és szabadnak-lenni-valamire.⁷

⁵ M. I. Finley: *Politika az ókorban*, 222-238. old., Európa Könyvkiadó Budapest, 1995

⁶ Róma hódításainak eredményessége (tartós stabilitás) a polgárjog megadásában rejlik.

⁷ Bibó István: *Válogatott tanulmányok* I. kötet, *Kényszer, jog, szabadság* 37-62. old., Magvető Könyvkiadó Budapest, 1986

Szabad ember módjára – a fizikai munkavégzés terhe⁸ és a másoknak való kiszolgáltatottság szolgálása alól felszabadulva – kell a létet megvalósítani, fenntartani. A zsarnoki túlhatatam nem feltétlenül magát a létet veszélyezteti, hanem a szabad létet. A szabad lét [*jó-lét*] a szabadság és a lét megbonthatatlan kettőssége. Azok a politikai rendszerek; amelyek csupán egyik, vagy másik oldalát próbálták meg megvalósítani életképtelennek bizonyultak. A szabadság egyoldalúsága jellemezte a múlt század végének szabadversenyos kapitalizmusát, és a lét biztonságát hirdette (történetileg nem teljesen alaptalanul⁹) a szovjet rendszer. Ma ismét világosan látjuk, hogy nincs választás; nem a lét vagy a szabadság, hanem a lét és a szabadság, amit végig kell vinni. Ez a tudás.

[Történetileg:] az athéni demokrácia, illetve annak kialakulása mutatja meg (például) a szabadság és a lét kapcsolatát. Az athéni demokrácia fejlődéstörténete olyan lépések sorozata, amelyek a népi részvételt tárgították ki, erősítették meg¹⁰. A cél a polisz stabilitása és a lét fenntartása, illetve kiterjesztése volt: A szabadság és a lét kettősségének értését – tehát azt, hogy nem véletlenek sorozatáról van szó, hanem arról, hogy a hatalomgyakorló bírt a szükséges tudással és azt alkalmazta, – bizonyítja Németh György (bár nem az általam használt fogalmi rendszerrel) Athénról írt tanulmányában: "Azzal kezdtem írásomat, hogy vizsgáljuk meg, milyen mértékben határozták meg Athén politikai rendszerét az Alkmeónidák rokonai számai, és bemutattam, hogy a család egyike volt a város potenciális tyrannosjelöltjeinek, de aztán más úton indulva el, családi uralmát a demokrácia segítségével valósította meg. Ez a módszer ugyan bonyolult volt, de sokkal tartósabb eredményre vezetett." ¹¹ Periklész halotti beszédében – amely a peloponnészoszi háború első

⁸ "A görög poliszok és a római városok polgárai számára a szabadság elsősorban a munka, a fizikai munka kényszere alól való felszabadulást s a társadalom anyagi létfenntartó tevékenységéhez viszonyítva gyakran öncélúnak tűnő szabad szellemi tevékenységekkel – a művészettel, a tudománnyal és a filozófiával – való foglalkozást jelentette.", lásd: Jánosi György: *A szórakozás történelmi funkcióváltozásai* 125-126. old., Magvető Kiadó, Budapest 1986

⁹ Jobban megvalósult a létbiztonság (élelem, lakás, jövedelem, stb.), mint a megelőző társadalmi-gazdasági berendezkedés keretein belül.

¹⁰ M. I. Finley: *Politika az ókorban*, 179. old., Európa Könyvkiadó Budapest, 1995

¹¹ Németh György: *Egy demokrácia genealógiája*, in: *A zsarnokok utópiája – Antik tanulmányok*, 69. old., Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1996

évének halottait búcsúztatja el (Thuküdidész feljegyzésében maradt fenn) - így fogalmaz: "a boldogság a szabadságon, a szabadság pedig a biztonságon alapul"¹².

Az eddig elmondottakkal egybevéág Heidegger tudás értelmezése: "Tudás: A fölényes tudáshoz hozzátartozik az, amit a görögök nagy korszakukban *τολμα*-nak (tolma) neveztek: együtt és egyszerre merészelni a →létet, a nemlétet (→semmi) és a →látszatot, azaz túlvinni →jelenvalólétünket önmagán – a létet, nemlétet és látszatot illető döntésben. ■ A tudás nem az addig ismeretlen kéznéllevőről tett pusztá megállapítások eredményét jelenti. Az ilyen ismeretek mindig csak kiegészítések, ha a tudás szempontjából nélkülözhetetlenek is. A tudás a →*τεχνη* szó igazi értelmében kezdeti és állandó kitekintés a mindig épp kéznéllevőn túlra. Ez a kitekintés különféle módokon és különféle pályákon és különböző területeken előzetesen működésbe hozza azt, ami a már kéznéllevőnek, azután a maga viszonylagos jogosultságát, lehetséges meghatározottságát és ezzel →határait adja. A tudás nem más, mint a létnek – ilyen vagy olyan létezőként – a működésbe-helyezni-tudása. A fölényben lévő, kikényszerített megnyitás és nyitva tartás a tudás. A tudás szenvedélye a →kérdés. A tudás: képesnek lenni arra, hogy a létező nyilvánvalóságában álljunk, hogy kiálljuk azt. Pusztá ismeretekkel rendelkezni, s legyenek azok mégoly terjedelmesek is, nem tudás. A tudás azt jelenti: *tanulni tudni*."¹³

Az így értelmezett tudás a lét, illetve a szabad lét ontikus és ontológiai¹⁴ elsőbbsége miatt alapvető, elsődleges fontosságú, azaz visszajutunk korábbi állításunkhoz: a tudás - vélemény - nem tudás felsorolás egyúttal a hierarchiát is kifejezi. A tudás – melynek léte mellett eddig érveltem – mindig felette áll a véleménynek. Ugyanakkor mivel ez a tudás a szabad lét fenntartásának tudása, ebből következően *politikai* – ha a platóni értelmezésnél maradunk, akkor filozófiai. hiszen a filozófus érheti el, nem a politikus, de talán akkor járunk el a leghelyesebben, ha állambölcseletinek értjük.

¹² Németh György: *Két halotti beszéd*, in: *A zsarnokok utópiája – Antik tanulmányok*, 237. old., Atlantisz Könyvkiadó Budapest, 1996

¹³ Vajda Mihály: *Kommentár Heidegger »Bevezetés«-éhez* 25-26. old., Natúra Bölcsélet 1995

¹⁴ M. Heidegger: *Lét és idő* 3-4. §, Gondolat Könyvkiadó Budapest, 1989

Ez nem jelenti azt, hogy nem léteznek partikuláris tudások, hogy ne egészítenék ki ezt a politikailámbölcseleti tudást "más" tudások (természettudományos, technikai, esztétikai, stb.). Nem arról van szó, hogy azok hazugságok lennének, míg emez az igazság. Azt viszont jelenti, hogy nem előzik meg ezt az általános, alapvető tudást – általa és benne nyernek értelmet. Azért kell a jobb fegyver, hogy biztosabb legyen a hatalom, a természet kutatásának irányát a társadalmi fejlődés szükségszerűségei határozzák meg, Molière vígjátékai azért íródtak meg és lettek éppen olyanok, amilyenek, hogy a nézők egy bizonyos társadalmi-gazdasági-uralmi berendezkedést nevéssenek ki.

[Történetileg:] "El lehet-e képzelni, hogy abból a tíz-tizenkét-tizennégyezer emberből, aki Kr. e. 442 körül jelen volt Szophoklész *Antigonéjának* előadásán, csak néhány filozófus értette meg, hogy a dráma – többek között – a legitimitás és a politikai kötettség kérdését emeli ki? Vagy hogy a közönség annyira belemerült a nevetésbe Arisztophanész *Az akharnaibeliek* című darabja alatt, mely akkor íródott, amikor a Spártával vívott háború hatodik évében járt, hogy senki nem vette észre: a megoldás olyan különbéke Spártával, amelyet egy öreg athéni paraszt kötött, vagy hogy ennek neve Dikaiopolisz volt, ami igazságos (vagy becsületes) *poliszt* jelent?" – írja Finley¹⁵, miután MacIntyre-t idézi: "Az athéniak nem választották el – ahogy mi egy sor intézményes eszközzel – a politikai célok követését a drámai megjelenítéstől, vagy a filozófiai kérdések feltételét egyiktől sem. Ezért nélkülözünk mi – ahogy ők nem – *minden* nyilvános, általánosan osztott közösségi módszert akár a politikai konfliktusok megjelenítésére, akár politikánk filozófiai megkérdőjelezésére."

---

¹⁵ M. I. Finley: *Politika az ókorban*; 262-264. old., Európa Könyvkiadó Budapest 1995

ezek után

... válaszolok konkrétan Vagyim felvetéseire:

2. Kizárólag "politikai" jelentést adott olyan jelenségnek, amit másféleképpen is lehetett volna elemezni.
3. Ezt a jelentést felruházta az "igazi", a "mélyebb" megértés tulajdonságával, érvelés nélkül.

A tudásról leírtakkal összhangban nem gondolom és nem is gondoltam, hogy a politikai értelmezés kizárna más értelmezési lehetőségeket. Nem azt írtam, hogy Trencsényi-Waldapfel értelmezése rossz, hanem azt, hogy számomra nem kielégítő. Kevés. A tudásnak csak az egyik és nem a legmélyebb szintje. Azért kerestem a politikai jelentést, mert megintcsak a fentiekkel összhangban azt olyan értelmezésnek/jelentésnek tartom, ami alapvető és nélküle nem érthető meg teljesen az adott "jelenség". Ezt különösen igaznak tartom az ókori görögséggel kapcsolatban. Ebben a világban ugyanis: "az emberek a gyerekkortól kezdve folyamatosan érintkeztek a közélettel: ennél fogva, mivel a politikai jogokat kiterjesztették a parasztokra, a kézművesekre és a kereskedőkre is, a nevelés folyamatában nagyobb szerepe volt a politikai képzésnek, mint a legtöbb azelőtti és azutáni társadalomban."¹⁶, vagy: "alig telt el év anélkül, hogy hivatalos döntést ne kellett volna hozni a harcról"¹⁷ – ne felejtjük el, hogy azok döntöttek a harcról, akik aztán a csatátérre indultak. Végül Prótagorasz: "Valahányszor azonban olyan tanácskozássra gyűlnek össze, ahol csupán politikai hozzáértésre van szükség ... bárki hozzászólását elfogadják, tehát szinte magától értetődőnek tartják, hogy a közügyekhez mindenki ért valamit, s ha nem így volna, az államok sem állhatnának fenn." (Platón, Prótagorasz. 322E-323A)¹⁸ – ilyen tanácskozás, azaz népgyűlés Aisztotelész korában, amikor Philipposz, aztán Alexandrosz fellépése nyomán

¹⁶ M. I. Finley: *Politika az ókorban*, 65-66. old., Európa Könyvkiadó Budapest 1995

¹⁷ M. I. Finley: *Politika az ókorban*, 144. old., Európa Könyvkiadó Budapest 1995

¹⁸ M. I. Finley: *Politika az ókorban*, 292. old., Európa Könyvkiadó Budapest 1995

kevesebb érdemi politikai döntés született a polisz szintjén, negyven volt egy évben, (egyenletesen elosztva)!

Némely történetírók szerint: "Az athéniak számára a politikai élet oly szorosan összefüggött a magánélettel, hogy alig különbözött tőle, egészen átfonta az állam szervezetét ..." ¹⁹

Az eddig leírtakból és a ["Történetileg:] jelölt részekből következik, hogy miért tartom a politikai jelentés megértését "igazibb", "mélyebb" megértésnek a konkrét esetben is. A tudás és vélemény részből kiderülhetett, hogy miért tartom annak általában.

1. Büttl a hangszereket összekeverte, vagy legalábbis a szövegekben meglévő ellentmondásokra nem reflektált: a lant nem hárfá, a síp nem fuvola.

Tényleg nem reflektáltam a szövegekben lévő ellentmondásokra, ebben Vagyimnak teljesen igaza van. A platóni szövegben két hangszertípust utasít ki a városból Szókratész: 1. a sokhúrú hárfát és cimbalmot, 2. valamint a szintén sokhúrúnak titulált fuvolát. Egy hangszertípus használata kívánatos: a kevés húrú hangszereké, ezek pedig a lant és a kythara (a citera őse). Elemzésemben a síp és a lant szembeállítás szerepelt és ez látszólag ellentmondásba került a platóni dialógussal. Most megkísérlem feloldani ezt az ellentétet néhány olyan egyenlet bevezetésével, amik mondanivalómat egyértelműbbé teszik.

E1: síp = furulya = fuvola.

Az egyenlőség alapjai:

- 1 mindegyik hangszer egy hangot tud egyszerre megszólaltatni;
- 2 mindegyik hangszer az állattenyésztéshez kapcsolódó pásztor hangszere;
- 3 mindegyik Dionüszosz; vagy az isten közvetlen környezetének hangszere;
  - Vagyim figyelmeztetése itt feltétlenül jogos: az elemzést teljesebbé tette volna az Apollón - Dionüszosz ! értelem – érzékiség ellentét (ami

---

¹⁹ Maurice Croiset: *A görög kultúra* 106. old., Holnap Kiadó 1994

megfelel a polisz-vidék, illetve földművelés-állattenyésztés ellentétnek) beemelése,
4 a görögök együttes elutasítása.

Platón egyenlete, amely megzavarhat bennünket, a következő:

E2: [fuvola (= síp = furulya) = hárfá = cimbalom] ≠ [lant = kythara],

az egyenlőség alapja, hogy mindegyik "sokhúrú", az egyenlőtlenségé pedig az, hogy míg az első csoport "tiltott", addig a második "kívánatos".

Az elemzés az

E3: fuvola ↔ lant

egyenletre összpontosított, amelynek részhalma az E2-ben megfogalmazódó (fuvola ≠ lant). Mindaddig megválaszolatlanul maradt azonban a platóni egyenlet első feléből adódó kérdés: fuvola = hárfá? Nos; a válasz egyszerre igen és nem. A fuvola *egyetlen* hangja az egyeduralom, a türannisz jelképe, míg a hárfá *sok* hangja a szofista demokráciáé. Mégis azonosak, mert Platón számára egyaránt elfogadhatatlan államformát képviselnek. A *néhány* hangú lant fejezi ki legjobban azt a jó államformát, amelyet Platón *Az állam*-ban leír. Az *állam* ugyanis egyszerre kritikája a türannisznak és a demokráciának, velük szemben fogalmazódik meg a hierarchián alapuló, mégis demokratikus – a hierarchiában való mozgást biztosító – a közösség egységét igazán biztosítani tudó állam eszméje.

Trencsényi-Waldapfel Imre váltakozva beszél sípról, illetve fuvoláról az ominózus mítosz (Apollón és Mürsziasz viadala) kapcsán. Ennek oka lehet az eredeti görög szövegek eltérő szóhasználata, de Trencsényi fegyelmezetlensége is, vagy változatos fogalmazásra való törekvése. Nem tudom. Ha az E1 egyenlet fennáll – ezt talán sikerült bizonyítanom –, akkor ennek nincs sok jelentősége.

Végül egy idézettel válaszolnék arra a félmondatra; amely szerint: "a hangszerkérdésnek (is) "morális" töltete van inkább, mint "politikai" ..."

Íme:

"Minden mesterség és minden vizsgálódás, de éppúgy minden cselekvés és elhatározás is, nyilván valami jóra irányul; tehát helyes az a megállapítás, hogy "jó az, amire minden irányul". ... Ha mármost egyáltalán van olyasvalami végcélja

cselekedeteinknek, amit önmagáért akarunk, minden egyebet pedig csak érte, azaz nem minden dolgot valami másért választunk (mert ily módon ez akár a végtelenségig halad tovább, úgy, hogy törekvésünk üres és hiábavaló lenne): világos, hogy ez a jó, és a legfőbb jó. S vajon nem esik-e nagy súllyal a latba – már csak életünk szempontjából is – ennek a jónak a megismerése, hogy aztán – mint a nyíllövő, ha biztos cél van előtte – könnyebben eltalálhassuk azt amit tennünk kell?

Márpedig ha így van, meg kell kísérelnünk, hogy legalábbis körvonalakban megállapítsuk róla: mi is hát valójában, s melyik tudomány vagy képesség körébe tanozik. Minden bizonnyal a legfőbb és leginkább vezető tudomány körébe. Ez pedig nyilván az államtudomány ... természetes, hogy az államtudomány végcélja magában foglalja a többi tudomány céljait is, úgyhogy ez a cél az ember számára való jó. Mert bár a végcél az egyén és a városállam számára ugyanaz, mégiscsak nagyobb és tökéletesebb feladat az állam javának elérése és megőrzése; persze örvendetes már az is, ha csupán az egyes ember éri el ezt a célt; de szebb és istenibb ha egy nép, vagy a városállamok érik el. Vizsgálódásunk ezekre a célokra irányul, mivelhogy bizonyos értelemben maga is államtudomány."²⁰

Arisztotelész írja ezt a *Nikhomakhoszi etika* első oldalain ...

---

²⁰ Arisztotelész: *Nikhomakhoszi etika* 1094a1., Európa Könyvkiadó Budapest 1987

Szajp Szabolcs - Varga Mónika: Bevezetés a politikai gazdaságtanba

avagy a kiépült szocialista rendszerek bukása után van-e relevanciája valamilyen szocialista eszmén alapuló társadalom kiépülésének?

A kör fő- és alcíme természetesen mindent megmagyaráz azzal kapcsolatban, hogy mivel is foglalkoztunk, de azért pár mondatban összefoglalnánk a lényegét. Érdekes talán az apropóval indítani, azaz miért jutott eszünkbe, hogy a szocializmus eszmeiségével töltsük az időnket. Nyugodtan mondhatjuk, hogy aktuális problémáról van szó, és nem csak amiatt, mert egy magát szocialistának nevező társadalmi-gazdasági rendszer megbukott. Sokkal inkább azért, mert úgy tűnik, hogy a jelenleg formálódó globális társadalmi berendezkedés sokat meríthet (és ha jól körülnézünk, merít is) abból a hagyományból, amit szocializmusnak, kommunizmusnak nevezünk. A napjainkban kialakulóban lévő világrend egyfajta szintézist valósít meg a volt keleti blokk és a nyugati országok által képviselt rendszerek között mind ideológiai szinten, mind a gyakorlatban, így az alcím provokatívnek tűnő kérdése mindenképpen indokoltnak látszik. Ezen kiindulópontokra építve feladatunknak tartottuk a szocializmus eszmevilágát, gyökereit nem csak megismerni, hanem ütköztetni a jelenleg uralkodó neoliberális téziseivel, valamint megpróbáltuk a szintézis lehetséges útjait értelmezni.

Az elemzés kiindulópontjául Francis Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember* című könyvét választottuk, amelyben a kérdésünket feszegető problémák fel vannak vetve, bár megválaszolásukban nem, igazán tudtunk egyetérteni a szerzővel. A történelem vége problematika előhozatala azonban nagyon jól tükrözi korszakunk jelentőségét és indokoltá teszi a sokak által bírált mű elővételét. A problémák felkutatásához és kérdéseink megválaszolásához segítségül hívtuk Platón ideális államát, Comte pozitivistá társadalom-felfogását, Marx és Engels kommunizmus fogalmát és történelmi-dialektikus gondolkodásmódját, Sztálin torzításait, valamint a marxista hagyomány egy mai interpretációját Gervai Pál megközelítésében.

A kör másik feladata a politikai gazdaságtanba való bevezetés, aminek keretében elsősorban az egyetemről gyakorlatilag eltűnt szemléletmód, fogalomhasználat, valamint dialektikus gondolkodásmód megismertetését, az elméleti problémák történelmi kontextusukba való behelyezését és így történő elemzését, értelmezését tartattuk fontosnak. Az általunk követett politikai gazdaságtani gondolkodásmód azonban nem egyszerűen a marxi politikai gazdaságtan folytatása, hanem a kornak megfelelően egyfajta szintézist képvisel, próbál képviselni a mai gazdaságelméleti, filozófiai megközelítések és a klasszikus hagyomány (ideértve a marxin túl a smithi, valamint az antik gazdaságelméletet is) között. Ehhez természetesen ugyanúgy hozzátartozik a marxi és a modern politikai gazdaságtani elemek összegyűrése, mint a kevésbé haladó, idejét múlt gondolatok megszüntetve megőrzése mindkét irányzatra vonatkozólag.

A körön közösen feldolgozott irodalom:

Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember* (fejezetek)

Platón: *Az állam* (részletek)

Marx-Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*

Comte: *A pozitív szellem* (részletek)

Sztálin: *Az 1936-os Alkotmány-tervezet*

Gervai Pál: *A rekonzervatív forradalom politikai gazdaságtani háttéréről* (kézirat)

A kört a résztvevők többsége házi dolgozattal zárta, melynek keretében a kör alcíméről kellett kifejteni a véleményüket. Ezekből gyűjtöttük össze a következő részleteket:

Sok kérdésünk gyűlt össze:

A magukat szocialistának valló rendszerek nagy része ténylegesen megbukott, de kijelenthetjük-e, hogy a valódi szocialista rendszerek buktak meg? A másik fontos kérdés, hogy csak úgy értelmezhetjük-e a szocializmust, ahogy azt Marx vagy Lenin tette, vagy esetleg jogunk van ezt a fogalmat a megváltozott körülményekhez igazodva, az eddigi gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve újból meghatározni, és a további elemzéseket ez alapján végezni, a végkövetkeztetést ebből levonni, nem pedig a köztudatban ma sokféleképpen és ellentmondásosan élő szocializmus fogalomból? Vagy Fukuyama szófordulatát használva, itt lenne a történelem vége, és az egyetlen államforma, ami a fennmaradást biztosítja, az a liberális demokrácia?

Remák Edit

*

Próbáltunk komplexen vizsgálni:

A múlt csak arra bizonyíték, hogy viszonylag elmaradott országokban, adott világgazdasági szituációban létrehozott társadalmi-gazdasági rendszerek alkalmatlannak bizonyultak a szocializmus kialakulásához. E rendszerek vizsgálata azonban rávilágít néhány, a vizsgálat szempontjából –véleményem szerint – döntő jelentőségű tényezőre: ezek a koherencia, a társadalmi-gazdasági alapok, ill. a világgazdasági környezet.

Koherencia alatt azt értem, hogy egy működő rendszer bizonyos elemei feltételezik egymást, tehát nem hagyható el tetszőleges összetevő anélkül, hogy ne változzon meg – vagy ne lehetetlenüljön el – a rendszer működése. Ezt egyrészt a létező szocializmus megítélése szempontjából tartom fontosnak: gyakran hivatkoznak ugyanis a sztálini rendszer "szocializmust megcsúfoló" voltára, akarva-akaratlanul véletlen, exogén sokként feltüntetve a sztálini diktatúrát, megfélemlítve arról az egyszerű tényről, hogy e rendszer olyan elemeket tartalmazott – ill. kellett tartalmaznia –, amelyek egy ideig jól megfértek annak többi összetevőjével (pl. a bürokratikus koordinációval). Másrészt az ún. piaci szocializmus

működőképességnek mérlegelésekor kell megfontolni, lehetséges-e állami tulajdonú gazdasági szereplők piaci koordinációja. (Gyakran találkozhatunk ugyanis e felemás megoldás hangoztatásával, a kapitalista gazdaságra alapozott szocialista társadalom illúziójával.) Nem tartom lehetségesnek – ezúttal tapasztalati megfontolásokra hivatkozva – az állami tulajdon elválasztását a bürokratikus koordinációtól, mint ahogy azt is illúziónak tartom, hogy piacgazdaságban olyan tudatformák legyenek képesek eluralkodni, melyek megléte a szocializmus fontos követelményének tekinthető (altruizmus, együttműködés, testvériség).

Társadalmi-gazdasági alapok alatt egy ország évszázados felépítményének fontosságát hangsúlyozom a ráépítendő rendszer megvalósulása szempontjából. Ebből a szempontból a sztálini rendszer valóban nem tekinthető engedhetlen feltételnek, hanem csak egy lehetőségnek, ami az adott társadalmi környezetben jó táptalajra hullott.

Végül a nemzetközi környezet fontosságát kell említeni: míg a kelet-európai rendszerek egy bipoláris, kevésbé szoros, autarkiát némileg lehetővé tevő világgazdasági rendszer részei voltak, ma egy globális világ létezik, ahol az erősen jelentkező demonstrációs és gazdasági hatások erősen befolyásolják adott országban kialakuló rend jellegét. (Lehetetlenné téve ezáltal egy olyan nemzetgazdaság felépítését, amelyben a termelőkapacitásokat a meglévő szükségletek kielégítésének igénye hívja életre, hiszen más országok termelői felboríthatják a kereslet-kínálat egyensúlyát.)

Tehát az én szememben úgy fogalmazódik meg a szocializmus megvalósíthatóságának kérdése, hogy vajon létezik-e (illetve az elkövetkezendőkben létrejöhet-e) adott világrendszer keretei között egy olyan ország vagy ország csoport, ahol a meglévő társadalom és gazdaság felépítménye lehetővé teszi egy olyan közös tulajdonon és tervgazdaságon alapuló formáció létrejöttét, ami reális kezdetét jelentheti egy szocialista rendszer kialakulásának, vagy elképzelhető-e a jövőben olyan súlyos kihívás, melyre a modern kapitalizmus nem képes válaszolni / megfelelő választ adni. Ilyen kihívás lehet egy esetleges környezeti katasztrófa, vagy a világgazdasági rendszer összeomlása (például a

harmadik világ termelőerőinek lepusztulása következtében fellépő adósságválság és a jelen munkamegosztás – vagy tőkefelhalmozás – ellehetetlenülése folytán). Ebből az is kiderül, hogy nem tartom lehetségesnek a kapitalista rendszer saját mozgásából következő átalakulását egy szocialista rendszerré – szerintem ez csak súlyos válságra adott válaszként képzelhető el. És még akkor sem vagyok biztos benne, hogy nem a teljes összeomlást választja-e a kapitalista piacgazdaság.

Kerekes Lajos

*

Eszme és gyakorlat - külön úton?

Egy szocialista rendszer kialakulása elképzelhető, bár nem 'tisztá' formában. Ezt erősíti az a tendencia is, amire Wiener György mutat rá, hogy a kapitalista országokban a gazdasági növekedés leszálló ága idején a szocialista eszmék terjedése figyelhető meg. Sőt, korábban sem csak a forradalmi országok lakosainak vált fontossá a szocialista társadalom kialakítása, hanem a magát az elnyomott kapitalista népesség közé sorolók számára is egy jobb élet ígérését jelentette. Sweezy azt írja, hogy a jelenlegi kapitalista állapot a harmincas évek helyzetének felel meg, s ebből a kiutat a jövedelem és a vagyon drasztikus újraelosztásában, valamint a gazdasági többlet társadalmi hasznosítási módjának alapvető átrendezésében látja, mely viszont erőteljesen a szocializmus irányába mutat.

Kérdés, hogy ha az USA, a kapitalizmus eddigi egyik mintája, egyre több szocialista jegyet kezd tartalmazni, hogyan fogadja ezt a tényt a világ (előfordulhat-e egy újabb hidegháború, csak más szereposztásban), illetve az amerikai közvélemény. A hidegháború kezdetekor az amerikai közvéleményt néhány év alatt sikerült szocializmus-ellenessé formálnia az államnak. A közvélemény erejével most is számolni kell.

Ezzel párhuzamosan, a volt szocialista államokban lezajló folyamat felfogható úgy, hogy a szocializmushoz szükséges kapitalista előfeltételeket építik ki, tehát a mostani korszak is csak egy átmenetet képvisel. Vagyis elképzelhető, hogy itt a kapitalizmus kiépítésével a valódi cél nem a fejlett kapitalizmus és a

liberális állam kialakítása (és így nem a hegeli értelemben vett történelem vége), hanem a marxi értelemben vett kielégítő állapothoz való közelítés.

Cserepkai Anikó

*

Elég merész vállalkozás volna az alcímben feltett kérdést egyértelmű igennel vagy nemmel megválaszolni. Nagyon sokfajta folyamat hat most a világban, és nehéz megjósolni mindez hová is fog vezetni. Az egyik alternatíva azonban valóban a szocialista értékek elfogadása és megvalósulása lehet.

1989-90 óta, tehát a 'szocialista' berendezkedés bukását követően, a volt keleti blokk országaiban a modern nyugati állapotok megvalósítására törekednek. Ezekben az országban a szocialista eszmén alapuló társadalom megvalósítására irányuló törekvés igen heves ellenérzést szülne, hiszen ez a sztálini rendszeri idézné az emberek emlékezetébe. Ugyan a sztálinizmus nem egyenlő a szocializmussal (és ezzel az emberek nagy része tisztában van, tehát érzi, hogy nem az valósult meg, amit az ideológia hirdetett), de a két dolog egy-két nemzedékre menthetetlenül összekapcsolódott az emberek tudatában. A szocialista értékek (egyenlőség, kollektivitás, szolidaritás, közösségi érdekek) ebben a térségben sokat vesztek jelentőségükből, és valószínűleg nem a volt keleti blokk országai lesznek azok, amelyek újra kezdeményezni fogják a szocialista társadalom kialakítását. De akkor kik? Talán a hagyományosan kapitalistának kikiáltott államok: az USA vagy Nyugat-Európa? Talán. Az utóbbi évtizedekben ezekben az államokban indultak (indulnak) meg azok a folyamatok, amelyek szocialista vonásokat mutatnak (középosztályosodás, egységesülő kultúra, integrációs törekvések, az ökológiai katasztrófa elleni egységes fellépés, az AIDS elleni küzdelem, világméretű kommunikációs hálózat kialakítása). A kapitalizmus, amely ellen Marx küzdött és forradalmat hirdetett, túlnő önmagán és elindítója lehet a szocialista eszmeiségen alapuló társadalom kialakulásának. Ez persze egyelőre merész, de nem elfogadhatatlan gondolat.

Révész Éva

*

Egyéni és közösségi érdek, avagy a nevelés szerepe:

Nem vesztettem el a hitemet annak kapcsán, hogy a mainál és egyáltalán az eddigiéknél létezik egy jobb társadalom. A szocialista eszme a kudarc ellenére sem vált feledhetővé, és ha megnézzük, jó pár eleme megtalálható a nyugati társadalmak életében. A mai társadalmak azonban még nem érettek meg az eszme elsajátítására.

A közeljövőben ez nem is fog bekövetkezni, mivel ez egészen más értékrendet követel meg az embertől. Olyat, amit ma még képtelenségnek tartanak. Erre a legáltalánosabb példa az egyéni és a közösségi érdekek közötti viszony. A cél ugye az lenne, hogy az ember képes legyen a saját érdekeit a köz érdekei mögé helyezni. A jelenlegi állapotok között azonban egy társadalmi közös cél kitűzése nem elegendő, mentalitásbeli változások szükségesek. ...

A mai emberek célja a teljes szabadság elérése, azaz hogy azt tegyenek, amit jónak látnak. Tehát ne legyen az, hogy megmondják nekik a cselekedni valókat. De akkor hogyan fognak rájönni, hogy mégiscsak van közös érdek? Az emberek még túlságosan szűk látókörűek és önzőek. Egy olyan probléma, mint a környezetszennyezés nem hatja meg őket, vagy ha be is látják a veszélyét, ellene már nem tesznek semmit, mivel az ő életük alatt még nem lesz olyan nagy a baj. Így a megoldás tatán a nevelésben van. Az eredmény persze csak több generáció múlva fog jelentkezni. De mi lenne a nevelés célja? A társadalmi norma szintjére emelni olyan tulajdonságokat, amelyek eddig nem voltak jelen, mert utópikusnak tűntek.

Ezekkel a tulajdonságokkal itt most nem foglalkozom, inkább a nevelés módjáról írnék. A nevelésre jó eszköz lehet a számítógép, ami nemsokára minden családban lesz, és valamilyen az Internethez hasonló hálózat segítségével a nevelés az egész Földön biztosíthatóvá válik. Ez viszont egyáltalán nem utópia.

Benedek Zsolt

*

Információs társadalom és szocializmus - tényleg utópia?

Úgy gondolom, hogy a kör alcímében feltett kérdésnek csak egy módosított változatára tudok nyugodt szívvel válaszolni, ami a következőképpen hangzik: van-e relevanciája a szocialista gazdasági és társadalmi irányítási rendszernek a kialakuló információs társadalom keretein belül. A módosítás oka egyszerű: az említett elméleti rendszer megvalósulásának lehetőségét szerintem csak egy konkrét rendszeren belül érdemes vizsgálni. A jól körülhatárolható rendszerek közül pedig azt választottam, amely – minden valószínűség szerint – a legerőteljesebben fogja meghatározni közeljövőnkét. A következőkben a szocialista elméleti rendszer néhány főbb elemét veszem sorra, és megvizsgálom, hogy megvalósításuk mennyire várható az információs társadalom keretein belül. Véleményem kifejtésekor dr. Gervai Pál munkájából indulok ki.

1. Az osztálytársadalom megszűnése

Itt a fenti elméletet támogatók általában a hagyományos munkásosztály megszűnéséből indulnak ki. Ez a folyamat a technikai haladás következtében valóban megfigyelhető, de nem zárja ki egy másik vonulat mentén polarizálódott társadalom képét. Ez a vonulat pedig az információ képében jelentkezik. Marx az osztályokat a termelőerőkhöz való viszony alapján különítette el. Az információ, mint egyre fontosabb (ha nem a legfontosabb) termelési tényező, már jelentősen differenciálhatja az egyes társadalmi rétegeket, akár marxi értelemben is. Bár az információhoz való hozzájutás technikai feltételei egyre javulnak és egyre nagyobb rétegek számára válnak megfizethetővé, ez egyáltalán nem jelenti a lehetőségek egyenlőségét. Ugyanis a technikai lehetőségek egyenlősége nem biztosítja a felhasználható adatbázisok azonosságát. Már ma is vannak folyamatok, amelyek ezt a jövőt vetítik előre. Gondolok itt az Internet cenzúrázására tett kísérletekre, a pénz ellenében dolgozó szolgáltatók elterjedésére, illetve arra, hogy a

keresett információ egyre nehezebben, csak segítséggel választható ki az adat hömpölyből.

Természetesen a kialakuló társadalom gyökeresen el fog térni a maitól. A legfőbb szervező erő az információ megszerzésének és felhasználásának képessége lesz, mai a technikai feltételek mellett jelentős tudást is igényel majd. Ez növeli a mobilitást, nyíltabbá teszi a társadalmi pozíciókért folytatott versenyt. Ezek a jelek az eddigihez hasonló, erősen megosztott társadalom képét vetítik előre.

...

4. Tömegek részvétele a politikai hatalomban

A fejlődő technika lehetővé teszi- a tömegek széles körű tájékoztatását, véleményalkotását és gyors döntését egyes kérdésekben. Probléma lehet viszont a kérdések áttekinthetlenségével. Ma az Interneten egyes frekvenciáltabb levelezési listákra több száz levél érkezik. Ez lehetetlenné teszi a fontosabb kérdésekben a széleskörű tájékozódást, ami szelektáláshoz és a manipuláció veszélyéhez vezet.

5. A gazdasági szereplők állandó kapcsolattartása

Az információs technika nem jelentheti a gazdasági válságok teljes kiküszöbölését. Jelentősen javíthatja a gazdaság termelékenységét, eredményeit, de nem biztosíthatja mindig az optimális döntést (a Gamma tényező közbelép). A piac utólagos szabályozó szerepét sem szüntetheti meg, csak sokkal rövidebbre fogja a visszacsatolást. A piaci szereplők rögtön értesülnek a piaci változásokról, így sokkal gyorsabban reagálhatnak azokra, de a folyamat iránya nem változik.

Ördög László

*

Az információs társadalomról optimistábban:

Nyíri Kristóftól tudjuk, hogy az elsődleges szóbeliség korában, amikor a tudás felhalmozásának, terjesztésének nem volt más módja, mint szájhagyomány útján az utódokra hagyni azt, a legjobban tisztelt emberek a nagyon idősök voltak, akik relatíve hosszú életük során olyan sok tapasztalatra tettek szert, mellyel valóságos bölcsökké váltak a fiatalok és tapasztalatlanok szemében, akik még nagyon könnyen

az életükkel fizettek az ismeretlen világgal való érintkezésük során. Ezt követte az elsődleges írásbeliség, ahol már lejegyezték az ismereteket és ezekhez hozzá is juthatott 'bárki'. Bárki, aki birtokában volt azon képességnek, hogy el tudta olvasni a múlt 'kódolt' üzeneteit, melyeket a kézzel másolt kódexekben találhatott. A következő korszak a másodlagos írásbeliség kora, amikor a könyvnyomtatás révén az ismeretek már-már korlátlanul terjedhettek. Ennek persze feltétele volt az írni-olvasni tudás térnyerése, általánossá válása. Van egy nagy különbség a szóbeliség és az írásbeliség égíseze alatti tudásban, ami nagyon fontos elemként jelentkezik a másodlagos szóbeliség kezdetén, azaz napjainkban. A szóbeliség idején a gyakorlati tudás volt a lényeges, míg az írásbeliség idején a gyakorlat alárendelődött az elméleti tudásnak. Csak az tudott az ismeretek birtokába jutni, aki tudott olvasni, vagy később például csak az volt képes felépíteni egy nagy hidat, aki megszerezte azokat az elméleti (számtani, fizikai) ismereteket, amelyek alapján elképzelését kivitelezhette. Ma, amikor egy számítógép és egy alkalmas szoftver segítségével bárki tervezhet magának házat vagy hidat – hiszen a gép ismeri és ki tudja számítani a szükséges paramétereket –, az elméleti tudás nem lesz már fölérendelt állapotban a gyakorlatihoz képest. A multimédia terjedésével (hang és mozgókép könnyű és egyre olcsóbb terjesztése) lassan még csak olvasni sem kell majd tudni ahhoz, hogy az ember jelentős ismeretekhez jusson a világról, s annak dolgairól, részleteiről. Miért fontos ez? Mert egyenrangúbbá válnak ezáltal az emberek, elveszti az elméleti tudásra alapozott tekintélyét bizonyos társadalmi réteg.

A tudás, az információ rendkívüli szerepet játszik abban a változásban, amelyet akár forradalminak is nevezhetnénk sebességét figyelve, ahogy végig söpör a világon. A számítástechnika egyre gyorsabb fejlődése – mely mintha exponenciális ütemben haladna – azt eredményezi, hogy a humán munkaerőt gépek váltják ki a monoton fizikai és adminisztratív munkák területén. Sőt, előbb vagy utóbb (de inkább előbb) azt fogjuk tapasztalni, hogy a végvégrehajtó munkaterületen az egykor oly misztikus ködbe takart 'robotok' teljesen természetessé válva végleg kiváltják az embert. Ezáltal egyszerűen eltűnik az a munkásosztály, és az az

osztálytársadalom, amelynek megszüntetését a szocialisták (illetve még a kommunisták) tűzték ki célul.

Ez a társadalmi csoport azonban nem tűnhet el nyomtalanul. Ha nem az előbb említett területen, akkor hol kapnak munkát? És milyen munkát? Vagy elhelyezkednek az egyre bővülő és előtérbe kerülő harmadik szektorban, a szolgáltatások területén (a 'hamburger-iparban'), vagy munkanélkülivé válnak. Ez a második eset azonban igen veszélyes. Veszélyes egy olyan korban, ahol minden a tudásra épül. A füstös nehézipari kapitalizmus idején ha keletkezett egy millió munkanélküli, azokat új munkahelyek teremtésével viszonylag könnyű volt lekötni, hiszen a munkafolyamatok egyszerűsége miatt szinte néhány óra alatt betanítható volt a végzendő tevékenység. Amikor azonban az ilyen típusú tevékenységeket már teljes mértékben (egyszerűségükönél fogva) olcsó gépek végzik, az emberre a szakképzést igénylő posztokon van szükség. És hiába a tíz millió üres munkahely az egy millió munkanélküli. mellett, ha megfelelő képzettség hiányában nem képesek ellátni a feladatokat. Tehát az információs társadalom egyik lényeges pillére az oktatás és annak magas színvonala kell legyen, amely biztosíték lehet a munkanélküliség megoldására is.

Szatmári György

*

Szocializmus forradalom nélkül? - már Jászi is megmondta:

Magam is meglepődtem, amikor a kezembe került és elolvastam Jászi Oszkár *Marxizmus, vagy liberális szocializmus* című könyvét. Nevéhez eddig ugyanis csak a Monarchia felbomlásáról, föderalisztikus elképzeléseiről és a nemzetiségi kérdés elemzéséről írt munkáit kapcsoltam. Ebben a könyvében Jászi megalapozott kritikáját adja a "marxizmusból kifejlődött katasztrófa-forradalmiságnak".

Jászi műve - mint általában minden írásmű - saját történelmi idejében értelmezhető a legjobban. Jászi elfogadja mindazt, ami Marx szemléletében értékelhető szempont, de elveti azok egyoldalúságát, amoralizmusát, s ez alapján helyezkedik szembe a társadalmi keretek szétzúzását célzó forradalmisággal. A

forradalmi eszmék szembeállnak Jászinak a demokráciáról és az emberi társadalomról, erkölcsről, kultúráról vallott felfogásával. A könyv lényege az a 12 pont, amelyben Jászi felvázolja a maga által *liberális szocializmusnak* nevezett rendszernek a marxista szocializmussal szembehelyezkedő főbb álláspontjait. Ezek röviden összefoglalva a következők¹:

1) A liberális szocializmus a társadalom organikus felfogásán alapszik. Ami az állati organizmusokban az anyagcsere, az a társadalmi organizmusban a közgazdaság. A marxi értelemben vett állami beavatkozás, a központosítás a rendszer természetes egyensúlyát bontaná meg. A kereslet és kínálat törvényei a szabad cserének lélektani kategóriái, amelynek biológiai equivalenciák felelnek meg. A *free trade* doktrínája nem a kapitalizmus ideológiai alapja, hanem természetjogi kategória.²

2) A liberális szocializmus egy optimista társadalmi rendszer, amely a haladás és a fejlődés útját a szabad piac biztosításával érheti el.

3) Elutasítja a kommunizmus vakmerő operatív beavatkozási tervét a társadalom életébe. Az állami beavatkozás egyedüli feladata a fejlődés előtt álló akadályok megszüntetése.

4) A liberális szocializmus geocentrikus. A társadalmi működés alapját nem az ipari termelésben látja, hanem az embernek minden érték és tőke forrásához, a földhöz való viszonyában, "azé a föld, aki megműveli". Ez a gondolat határozza meg történelemszemléletét is, tehát nem a technikai eszközökhöz, hanem a földhöz való viszony.

5) A liberális szocializmus is elveti a kapitalizmust, társadalmilag elavult rendszernek tartja, kialakulását a nagyméretű földbirtokok fölötti monopóliumokkal magyarázza. Megdöntése tehát a földmonopóliumok felszámolásával érhető el.

---

¹ Az elkövetkezendő felsorolásban gyakran fogok szó szerinti idézeteket használni, de ezeket külön nem jelölöm, mivel a túl sok lábjegyzet megtöltené a lapot, szóval idézetek következnek Jászi Oszkár *Marxizmus, vagy liberális demokrácia* című könyvéből, (68-71. o.)

² Jászinak a liberális szocialista gazdaságról váltott nézetei jelennek meg Liska Tibor Ökonosztát-modelljében, amely az 68-as gazdasági reformra való felkészülés jegyében született. "Az ökonosztát lényegében olyan megtervezett gazdasági automata (piaci mechanizmus), amelyik a szocialista társadalom céljainak és adottságainak megfelelően magától működik, és főleg sokkal okosabban működteti a gazdaságot, mint ahogyan tervezői tennék." (Liska, 33. o.)

6) Marx centralizáló és etatista felfogásával szemben a liberális szocializmus inkább individualista. Nem egy mindenható közösségi hatalom, hanem a szabad egyének szabad kooperációja a legfelsőbb politikai célkitűzés.

7) A militarizmussal "kacérkodó" marxizmussal szemben a liberális szocializmus feltétlenül antimilitarista és pacifista.

8) A liberális szocializmus kisebb jelentőséget tulajdonít az osztályharc tényének, mint az ezzel szemben érvényesülő társadalmi szolidaritásnak.

9) A liberális szocializmus az alapvető természetjogi viszonylatok létezésén alapul, elutasítja a marxi amoralizmust. Ennek a figyelmen kívül hagyása visszaveti a gazdasági és kulturális fejlődést. A marxi osztályharc gyűlöletei és erőszakot szít, amely a társadalmi krízisek idején könnyen megbosszulhatja magát.

10) A Marx által mérvadónak tekintett fizikai munka helyett a relatíve produktívabb szellemi munkát tekinti fontosabbnak. Jellemzőbb a munka minőségi, mintsem mennyiségi szemlélete. Törekedni kell tehát a munka nélkül megszerzett jövedelmek megszüntetésére, óvni kell a munkatulajdont, és támogatni kell a vállalkozói és organizatorikus tevékenységeket.

11) Míg a marxista szocializmus előmozdítandó tendenciát lát a tömegek "elproletárosodásban", egyenlő szegénységében, addig a liberális szocializmus a gazdaságilag erősödő és függetlenedő szereplők egyre növekvő számában látja a haladás irányát és értelmét.

12) A liberális szocializmus nem hisz a katasztrófa- és megváltási elméletekben, a forradalom egy elkerülendő rossz.

Jászi Oszkár is felismeri a kommunizmus szükségszerű gyengéit. Először is, hogy az államosított gazdaság szükségképpen feltételez egy szűk gazdasági irányító réteget, amely aztán a társadalmi irányítás felelőseként, a hatalom birtokosaként inkább a diktatúra felé mozdítja el a politikai berendezkedést. Másodszor pedig ráérez a kommunizmus politikai retorikájának fő jellemzőjére: az ellenség állandó lekicsinylésére és gyanúsítására. Mindkét feltevés beigazolódott a megvalósult sztálini modellben.

Ennyi volna tehát Jászi 12 pontja. Mint már említettem, a művet a történelmi érának megfelelő olvasatában kell értelmeznünk, s ha valóban így tekintjük, megérthetjük a mű akkori aktualitását. Szembetűnően jelentkezik benne a korban aktuális neoklasszikus közgazdaságtan elemei, illetve a századelőn kibontakozó európai keresztényszocializmus értékrendszerének hatásai. Jászi elismeri, hogy az általa felvázolt paradigma még kiforratlan, nem befejezett, ellentmondásokat is tartalmaz, illetve hogy hiányzik az olyan jellegű konkrét program, mint amelyet Marx vagy Lenin felvázolt.

Jászi gondolatai a mai értelemben vett demokratikus szocializmus eszmeiségének megalapozását jelentik, amely elsősorban az emberi értékek előtérbe helyezésével vizsgálja a társadalmat. A demokratikus szocializmus szükségképpen liberális értékeket is felvállal, nagy hangsúlyt helyez az emberi szabadságjogokra, plurális politikai berendezkedést igényel, elveti az állami tulajdont, nagy hangsúlyt helyez az emberi szolidaritásra. Társadalmi koncepciójában a demokratikus elvek nem csak a politikát és a jogszabályokat irányítják, hanem a kultúrát és a köznevelést is. Meg kell valósítani a hatékony érdekképviseleti rendszert és biztosítani kell az autonóm törvényhozást. A demokrácia alapelvei ezek, azaz a különböző csoportérdekek helyes kompromisszumának kialakítása, és az így létrejött közösen elfogadott álláspont védelme. A társadalom fejlődését, a politikát és a gazdaságot nem tömegérdekeknek, hanem elveknek kell meghatározniuk.

A mű végén feltevődik a nagy kérdés: milyen esélye van a liberális (demokratikus) szocializmus megvalósulásának? "A politikának alapvető problémájához jutottunk el itt. Hogyan lehetne minél több tudományos és erkölcsi értéknek utat nyitni a gyakorlati megvalósítás felé? Nincs égetőbb és sorsdöntőbb kérdés az emberiségre nézve."³ A megoldás a produktív emberi alkotóképesség, és a feltétlen erkölcsi megbízhatóság, nemcsak az egyéni érdekekkel, de a közösség érdekeivel szemben is.

---

³ Jászi, 124. o.

Jászi az erkölcs világforradalmát kívánja, noha beismeri, hogy támadhatóan utópikus a gondolat, de nem lát más megoldást, ahogy írja: "semmilyen gazdasági vagy politikai reform nem képes ezt az új mentalitást, ezt az új érzületet megteremteni."⁴

Benedict András

*

A forradalom elkerülése és egy lehetséges szintézis:

Miért van feltétlenül szükség forradalomra egy rendszer megváltoztatásához? Feltételezzük a szerves fejlődést, mert a múltbeli történések hatásait nem lehet kiküszöbölni, ezenkívül egész gondolkodásunk az ok-okozati összefüggésekre épül, még ha a véletlennek lehet is némi jelentőséget tulajdonítani. Ezért én elutasítom annak lehetőségét, hogy a különböző szintek közti váltást nem lehet szervesen megoldani. A forradalom káoszt teremt, legtöbbször túlsúlyba kerül a rombolás, és mivel a forradalom véghezviteléhez meg kell szerezni egy erőszakos szervezet támogatását, ez a támogatás később a forradalom céljai ellen fordul(hat). Ha a hatalmon levő felismeri, hogy bizonyos követelések teljesítésével elkerülheti a forradalmat, és megőrizheti a stabilitást, akkor megmenti azt a társadalmat ugyanazon követelések erőszakos úton történő megvalósításának túlságosan káros, és véres hatásaitól, ami azt eredményezheti, hogy a forradalmi követelések visszás módon valósulnak meg. Ezáltal is magyarázható, hogy *A kommunista kiáltványban* megfogalmazott rendszabályok némelyike jobban megvalósult a nyugati országokban, mint "Keleten". Amíg a társadalom és gazdaság megreformálása lehetséges az adott keretek lassabb átalakításával, addig feltétlenül megéri elkerülni a forradalmat.

Előbbi érvelésemre a forradalom hívei azzal válaszolhatnának, hogy a kapitalista logikát teljes egészében meg kellett szüntetni, tehát nem lett volna elég csak a megváltoztatása. De a későbbi történelem során kiderült, hogy a szerves fejlődés képes volt a kapitalista logikát úgy átalakítani, hogy a mai kapitalizmus

---

⁴ Jászi, 131. o.

egészen mást takar, új szempontokkal és szabályokkal egészült ki a múlt századhoz képest. Tehát az a kapitalista logika megszűnt, illetve átalakult. A klasszikus piac a teljes szabályozás-nélküliséget jelentette, az egyéni profitmaximalizálás uralmát. Ez az, amit Marx meg akart szüntetni. De mára a kapitalizmus működése, bár az egyéni haszon elve még mindig központi, kiegészült az externáliák fogalmával, a hosszú távú elemzésekkel, és legfőképpen azzal, hogy az állam szabályozza a gazdaságot, megpróbálja a tökéletes verseny feltételeit megteremteni, vagyis felügyeli a termelési eszközökkel rendelkezőket, ami a munkamegosztás megszüntetésekor lényeges tényező lesz.

A munkamegosztás hatása fontos eleme a marxi elméletnek. Ha a munkamegosztás az oka az elidegenedésnek, akkor logikus; hogy harcolni kell ellene. De ezt nem lehet anélkül megtenni, hogy a jelenlegi érdekek ne sérüljenek. Hiszen a tőkésnek nem érdeke, hogy megszűnjön a kizsákmányolás, a haszna épp ettől lesz nagy. Így egyéni érdeke szembekerül a közösségi érdekekkel, ahhoz pedig, hogy az érdeke megváltozzon, tudatosulnia kell benne, hogy csak a saját pozíciója részleges feladásával érheti el, hogy megmaradjon ez a helyzete. Ha nem venné észre, hogy nő a munkások elégedetlensége, akkor az elégedetlenség könnyen ellene fordulhat, az előbb vagy utóbb, de ilyen helyzetben mindig bekövetkező forradalom esetén ő veszíti el először hatalmát és akár az életét is. Valószínűleg Marx nem látta a burzsoáziában azt a képességet, hogy felismerje az elkerülésnek ezt a lehetőségét. Azóta viszont a helyzet megváltozott. Egyrészt a tőkés kizsákmányolásra való törekvését az állam próbálta meg ellensúlyozni (ha jól gondolom, erről is szólt a jóléti állam), majd teret nyert az a gondolat, hogy az emberek majd alkalmazkodnak a piacoz, de ehhez mindenkit vállalkozóvá kell tenni. De ha megvalósul ez az elképzelés, vagyis valóban mindenki kilép az árupiacra, akkor megszűnik a fizikai-szellemi munkamegosztás.

A felismerés azonban, hogy a munkások felemelése hasznos a fennmaradás érdekében, nem a munkások felismerése kell hogy legyen. Hiszen a munkásságba már régen tudatosították, hogy alárendelt helyzetét az okozza, hogy csak fizikai munkát képes végezni, a tőkés szellemi irányítása nélkül csak nagy nehézségek árán

EGY KÖR BEMUTATKOZIK

tudna a gazdaságban eligazodni, ezért könnyen belátható, örömmel válna tőkésé. A meggyőzés már sokkal nehezebb a tőkéséknél, de nem kizárólagosan forradalom útján lehetséges ez, mert a rendszerük megtartásához mindenképpen engedményekre kényszerültek. Válgjon tehát mindenki tőkésé!

Az így kialakuló új társadalom nem lesz szocialista, mert megmarad a magántulajdon, de az is lesz egyben, mert átalakul a munkamegosztás. A fizikai-szellemi felosztás helyét átveszi egy az egyéni képességek által kialakított hierarchia, ahol az információ hozzáférhetősége miatt nem lehet hátrány a családi háttér, a személyes kapcsolatok hiánya. A társadalom által elfogadott hierarchia hosszabb távon biztosítja a stabilitást, ahogy ezt Platón és Comte is megállapította.

Remák Edit

Krónika 1997. január - április

1997. januárban nem történt semmi – esetleg ...akkor volt a vizsgaidőszak?

február 4. Tamás Pál: Távolodó jégtáblák – jég hátán is ...

február 6. elkezdődött a TEK téli tábor, sikerült megint elmenni Szárligetre, de most nem kellett kiásni a hóból egyetlen autót sem.

előadások: Csáky György: A nemzetközi tőkeáramlás

Lengyel László: A hatalom nyelvjátékai

Sz. Bíró Zoltán: Az orosz tél

elkezdődött a filmklub: 'Körvezetők kedvenc filmjei' – first of all Andor László kommentárjával a *My Fair Lady*-t láttuk

különben ez az a filmklub, amire Micsi (ja, ő szervezte) pénzt kunyerált – ajándék a körvezetőknek! felkiáltással -, hogy aztán olyan hamisítatlan "Micsis" kétségbeesett arcot vágjon a vetítés előtti napon: ... nem tudjátok mit kéne venni neki? ... és annak örülne? ... stb.

Hekka elhúzott Spanyolba! Buffaló!

Mudguard (dunaújvárosi ifjú titánok) zenélt nekünk, olyan hard core izé volt február 10. hazajöttünk (utolsó mohikánok)

február 11. KOGY, melynek eredményeképpen:

KOB-titkár: Remák Edit,

Pénzügyi Team vezető: Kiss Nóra Judit,

Szakmai Team vezető: Dencs Gábor,

Közösségi Team vezető: Szabó Adrienn,

Infrastruktúra Team vezető: Csorba Gergely;

február 12. az újak értékelése (jó hangulatú buli volt: egy ficam. egy törés, két nyolc napon belül gyógyuló ...)

február 14. konferencia, Ázsia szekció

elhangzott:

Peter Nolan: *China's rise, Russia's fall*

Laurence Harris: *Opening up financial markets in Asia and Africa*

Jeffrey Henderson meg lekéste a repülőgépet Amszterdamban ...

február 23. EVK kosárbajnokság, ahol a TEK-es csapat a harmadik lett, a csapat tagjai: Cseh Attila, Csorba Gergő, Firle Réka, Forgács Tamás, Kemény Vagyim, Kiss Károly, Pokol Gábor, Oláh Zsolt, Varga Móni

február 25. a Replika-estek folytatódnak - Vörös Miklós: A fogyasztói kultúráról

február 26. filmklub, ezúttal Sugár András és *a Dögkeselyűt* láthattuk, ez utóbbiban Cserhalmi György volt a főszereplő, Sugár András Sugár András játszotta

február 27. félévi értékelés második forduló – mindenki ott volt; aki nem érezte magát fiatalnak, vagy öregnek. ... s bár odakünn szélvihar tombolt, bent meleg járta át a szíveket ...

március 4. Bayer József előadása A legitimációs válság folytatódásáról

március 4. az öregek értékelése – semmi különös

március 5. teaház Soros György cikkéről

március 7. megkezdődött a Fiatalközgazdászok találkozója Pécsen, masszívan ott voltunk

március 8. még mindig Pécs (Sugár és Trózi "befektítette" Pittit)

március 9. a Hársfa-kéz kupán bronzérmes (harmadik) lett válogatott kosárcsapatunk: Cseh Attila, Firle Réka, Forgács Tamás, Kemény Vagyim, Pokol Gábor, Oláh Zsolt

március 11. Krausz Tamás, Bihari Péter és Török Hilda osztották meg velünk gondolataikat Soros György írásáról (a kapitalizmus megeszi a nyitott társadalmat reggelire)

március 12. filmklub: megnéztük, hogy milyen *Berlin fölött az ég* Kiss Olgával

március 14. teaház Szalai Erzsébet, téma a magyar nép lelke – pszicho-horror ...

március 14. Konferencia, Afrika szekció

elhangzott: Kunibert Raffer: *Terms of trade and financial crises*

Phil Raikes: *Modernizing hunger.~ Multilateral policies and food crises*

Ann Pettifor: *Openness and colonial status*

az előadók este nagyokat nevettek Pista vicein ...

március 19. filmklub: *az Aladdinról* Trautmann László rántotta le a leplet

március 21-27. beszámolási időszak

március 28 - április 6. tavaszi szünet - Húsvét van Nyuszi!

április 2. Szabó Adrienn elvitte volna a srácokat piknikelni a Gellért hegyre

április 3-5. Niedermüller Péter tartott mesterkurzust a TEK-ben, *Kulturális antropológia a 90-es években* címmel (minden csoda három napig tart)

április 8. a Replika-esten: Hadas Miklós: Szex és forradalom - egy magyar forradalmár Nyugat-Európában (Óh, azok az NDK-s csajok ...!)

április 9. filmklub: *Utolsó tangó Párizsban* és aki eljárta velünk: Braun Róbert

április 14. TDK leadási határidő du. 15.00 óra - hajrá TEK-esek!

április 15. Mérő László tartott előadást az etika és a játékelmélet összekapcsolódásáról

április 16. filmklub: *Hagyjállógva Pászka* - Gervai Pál elemzésével

április 20. Kosárlabda-bajnokság, szervezte: Firle Réka

bajnokcsapat: Benedek Zsolt, Csorba Gergő, Géring Zsuzsi, Forgács Tamás, Magi István, Pokol Gábor

legjobb páros: Benedek Zsolt – Kiss Károly (Zsuzsi azóta is irigy Zsocira)

legjobb egyéni: Forgács Tamás

április 22. Palánkai Tibor, a BKE egészen friss rektora beszélt a TEK-ben elképzeléseiről

A
Társadalomelméleti Kollégium
1997. évi
támogatói:

BKTE ALAPÍTVÁNY
OTP BANK
PRO RENOVANDA CULTURA HUNGARIAE ALAPÍTVÁNY
SOROS ALAPÍTVÁNY